

CUBAREIS

1 t/m 12 maart 2007

Architectura et **Amicitia**

HAITI
Cayes

CUBAREIS

1 t/m 12 maart 2007

Architectura et Amicitia

INHOUD

DEELNEMERS 1			4
Voorwoord		Gerrit Smienk	6
Dag 1	Playa Guardalavaca	Jan Willem de Kanter	8
Dag 2	Velasco en Santiago	Max van Aerschot, Karin Laglas, Cees Volger	10
Dag 3	Santiago, de ochtend	JoopSlangen	16
	Santiago, de middag	Vera Yanovstchinsky	20
CUBANEN			22
Dag 4	Camaguey en Sancti Spitus	Jan Dirk Peereboom Voller	24
	Bijzondere vervoermiddelen	Jeanine van Pinxteren	26
Dag 5	Trinidad	Corien Sparnaay	28
	Gridsteden in Cuba	Hans Davidson	30
Dag 6	Cienfuegos en Havanna	Joost de Haan	32
Dag 7	Havanna Miramar en kunstscholen	Patrice Girod en Evelyne Merckx	36
Dag 8	Vedado, Centro en Cerro		
	1 Havana Libre en Uniac	Joke Fels	40
	2 Décentraal Havanna	Mieke Poot	44
	3 Architectura et Botanico	Fransje Killaars	45
VIJFTIGERS			46
Dag 9	Edificio Focsa	Moshé Zwarts	48
	Een wandeling	Ben Loerakker	50
Dag 10	Volkshuisvesting	Bart Duvekot	52
KOLONIALE ARCHITECTUUR			54
Dag 11	Verkiezing mooiste bouwwerk	Bart Duvekot	56
	Internationale vrouwendag	Gabriëlle van Asseldonk	58
VERVOER IN CUBA			60
Kunst in Cuba		Hannie Loerakker-Schaap	62
DEELNEMERS 2			66
Cuba, de zon maakt veel goed		Bronia Rosenblat-Davidson	68
Nawoord		Hans van Heeswijk	70
DEELNEMERS 3			72
Colofon			74

DEELNEMERS 1

Max van Aerschot

Gabriëlle van Asseldonk

Evy Augusteijn

Ben Loerakker

Evelyne Merx

Jan Dirk Peereboom Voller

Jan Bakers

Francisca Benthem

Marlies Corda

Jeanine van Pinxteren

Mieke Pool

Bronia Rosenblat-Davidson

Hans Davidson

Henk Döll

Natascha Drabbe

Hannie Schaap

Joop Slangen

Gerrit Smienk

Bart Duvekot

Joke Fels

Patrice Girod

Corien Sparnaay

Anja Stokkers

Cees Volger

Joost de Haan

Hans van Heeswijk

Jan Willem de Kanter

Sybrant van der Werf

Vera Yanovshtchinsky

Moshé Zwarts

Fransje Killaars

Karin Laglas

Mechtild Linssen

Mineke Zwarts-Broekman

reisleiding: Richard Greiwe

reisleiding: Charito Greiwe

VOORWOORD

Een architectuurexcursie naar Cuba is niet gratis. Wie de (recente) geschiedenis van dit eiland onder de invloedssfeer van de VS een beetje kent zijn de perioden in de architectuurproductie toch onlosmakelijk verbonden met de maatschappelijke systemen die Cuba vanaf de 17e eeuw heeft gekend.

Daarvoor waren er indianen waarvan de cultuur inclusief hun bouwkunst gewelddadig werd vernietigd door de koloniale expansie. Pogingen om de indianencultuur althans in beeld te brengen worden nu ondernomen door de nadruk te vestigen op archeologische vindplaatsen. Gelukkig is de kennis van de Zuid- en Midden-Amerikaanse indianenmaatschappijen toch zó bekend dat we een vrij goed beeld kunnen krijgen van de vreedzame samenlevingsvorm die in Cuba heerste tot het kolonialisme er zijn intrede deed.

Uiteraard is de architectuur van de kolonisatie interessant en dan zijn het vooral de koloniale woonvormen en de kerken die ook nu nog vertedering wekken en het eiland op de kaart zetten wegens de (barokke) schoonheid ervan. Wat in de tijd van de Spanjaarden werd uitgelegd als stedelijke plannen volgt het bekende patroon van de koloniale rasterplannen, inclusief de vestingwerken die ons nu treffen door hun weergaloze interactie met het kustlandschap en waarvan de toeristische waarde ten volle wordt uitgebuit.

Cuba in de twintigste eeuw laat een schaamteloze teloorgang en afbraak van de veelal kleine en overzichtelijke stedelijke nederzettingen zien onder de allesoverheersende brute criminele inzet van het Batista-regime dat het eiland tot speelbal maakte van maffiapraktijken. Is het een wonder dat wij als verlichte West-Europese intelligentsia met maatschappelijk verantwoordelijkheidsgevoel in alles wat we voorgeschoteld krijgen de hand proberen te vinden van de revolutie van 1958 tot heil van het volk en de Cubaanse samenleving?

We spreken nu van 2007. Waarom worden wij door middel van een flankerend geldsysteem veroordeeld tot rijke westerse toeristen? Waarom wordt de architectuur van het soort resorts waarin wij verblijven gedictieerd door aangepaste architecten die in opdracht van de regering Miami tot ideaal verheffen? Waarom zien wij onderweg voornamelijk dorpjes die bestaan uit met palmbladen afgedekte hutten die in andere

Gerrit Smienk

Caribische gebieden al lang tot onderdelen van een openluchtmuseum zijn verklaard. Waarom houden in deze moderne staat de verkommerde mensen hun hand op voor een stukje zeep?

Ja, en aan de andere kant het hartverwarmende enthousiasme van de dorpelingen die een grandioos festijn organiseren ter ere van ons bezoek waar achtjarige kinderen de sterren van de hemel zingen en uiteindelijk door ons toedoen ook het volk aan tafel mag met de rijkaards. En waarom dat festijn in een door een leerling van Frank Lloyd Wright opgericht en buitengewoon vriendelijk en toegankelijk gebouw dat bij nadere inspectie al bijna door vochtinwerking en erosie en gebrek aan onderhoud door de knieën zakt.

We proberen die maatschappij te begrijpen door onze bril als vakbeoefenaren van de architectuur en dat valt niet mee. We bezochten woningbouwprojecten die tot stand kwamen met collectieve medewerksaamheid van toekomstige bewoners. Grandioos, maar waarom zagen we dan langs de spoorlijn zoveel van die projecten leegstaan en in verval?

De beroemde radioloog die we mochten ontmoeten in zijn huis dat nog het meest lijkt op het huis dat door communist Mart Stam in de Praagse wijk Baba werd opgericht, waar hij woonde met zijn uit drie generaties bestaande familie en die verzuchtte dat een pot verf voor onderhoud hem de helft van een maandsalaris kostte? Daar moet een heel groot engagement tegenover staan.

En dan hebben we het nog niet gehad over de projecten ter wille van wat wij stadsvernieuwing en revitalisatie zouden noemen. Daar wordt met beperkte middelen bijvoorbeeld in Havana gerenoveerd en hergebruikt via een pot die door het toerisme wordt gevuld. Zodat we toch vrede hebben met het alternatieve geldsysteem waarbij wij voor hetzelfde product 28 maal de Cubaanse prijs betalen? Wij denken dat dit op den duur onhoudbaar is en dat ook Cuba hopelijk met behoud van de menselijke en sociale verworvenheden van de revolutie de deuren open zal moeten zetten voor dat wat als rechtvaardig en humaan wordt gezien en dan hebben we het niet alleen over de bevriende regimes in de naastbij

gelegen staten maar ook voor het opnemen van de opdracht om een volwaardig partner te zijn in een mondiaal systeem en dan kunnen we misschien nog veel leren van 50 jaar Cubaanse revolutie waarvan de aanstichter en motor nu buiten bereik van zijn volk wordt gehouden wegens niet geaccepteerde ziekte en zwakte.

We zeiden het al: een bezoek aan Cuba voor architecten is niet gratis. Wij hebben geen invloed op wat daar gaande is maar we zouden allemaal zo graag zien dat het Cuba van de toekomst onder de socialistische paraplu echt een land van meerwaarde is. Je zou bijna zeggen ze zijn het aan die fantastische, opgeruimde en vrolijke mensen verplicht.

Heenvlucht van Amsterdam naar Holguin Samen eten en overnachten in strandhotel Brisas Guardalavaca.

Dag 1 is maar een halve dag. We zijn vertrokken op 1 maart van Schiphol om 12.15 uur, maar moesten al om kwart over negen inchecken. De vlucht is zoals een vlucht is, je suft wat, je kijkt hoog in de zon op de bloemkoolwolken onder je, en bereid je voor wat komen gaat. Je bestudeert het uitgereikte handzame reis boekje en je andere gidsen die je hebt meegenomen. En je kan je niet bewegen. Ja, je been strekken en even heen en weer lopen, maar dat is toch lastig. Zo voelen sardientjes zich in een blikje.

En dan komen we aan in het vliegveld van Holguin. Je stapt uit, het is kwart over vijf plaatselijke tijd. Verdwaasd kijk je rond. Het is een leeg vliegveld, er staan wat vliegtuigen maar niet zoveel als we op Schiphol gewend zijn. In de verte staat op een hek: "Socialismo et Libertat"; dus toch goed in Cuba aangekomen.

We lopen naar de aankomsthal. Daar staan een paar vrouwelijke soldaten met een olijfkleurige huid, kaki korte rok, kaki blouse, geen wapens en apparatuur. Ze lijken op de vrouwelijke militairen van het Israëlische leger, maar dan zonder wapens. Nogal vreedzaam. Een paar honden komen ons besnuffelen, maar ze slaan niet aan.

We gaan naar de bus. Het gaat schemeren. We trekken richting Playa Guardalavaca. Onderweg kijk je uit de bus. Hoe is het landschap? Hoe woont men er? De weg is rustig, zo nu en dan een vrachtwagen en een man op een paard. Soms loopt er iemand langs de weg. De weg zelf is geasfalteerd maar met gaten, die de buschauffeur tijdig weet te ontwijken. We zien rieten hutjes waarin blijkbaar gewoond wordt. Echt welvarend ziet het er niet uit.

We komen aan om kwart over acht in het inmiddels donkere strandhotel. We krijgen niks, nee, we mogen nemen wat we willen, van het eten dat in bakjes voor de hotelgasten is klaar gezet. Drinken hoort erbij. Dit houdt in, als je je armbandje toont dat je bij binnenkomst hebt gekregen, dat je naar een van de vele bars kunt gaan en je een Cuba Libre of een Mojito kunt bestellen. Een Mojito is een glas met rum, spuitwater, citroensap en gekneusde muntbladeren

en een schepje suiker. Het smaakt als water maar het is toch anders, vooral na een paar.

Playa Guardalavaca is een strandhotel, architectonisch niks bijzonders, een samenraapsel van gebouwen rond een zwembad en verderop het echte zwembad, de Atlantische Oceaan. Daar zouden zich haaien moeten ophouden, niks van gezien. Wat we wel zagen waren afgedankte gele autobussen van de NZH, met opschrift "buiten dienst" die rondreden. Niks bijzonders dus. Van het socialisme en architectuur hebben we de eerste halve dag weinig gemerkt. Wel iets van de toeristenindustrie, maar dat is niet echt Cubaans.

We gingen vroeg naar bed, want we waren toch 6 uur (het tijdsverschil) langer op de been en de volgende dag zouden we naar Santiago, de tweede stad van het land gaan. Dan gaan we Cuba zien. Dit was een voorproefje, met rum wel te verstaan.

Dat wordt verteld de volgende, door Gerrit Smienk gestrikte deelnemer.

Aankomst op Holguin in schemering en een idyllisch tot laat door luidruchtige muziek vanuit het zwembad uitzicht de volgende ochtend op de Atlantische oceaan uit de slaap waren gehouden. vanuit hotel Brisas Guardalavaca. Nadat we overigens

Met de bus naar Velasco.

Bezoek aan Casa de Cultura (1962).

Lunch in Casa de Cultura.

Met de bus via Holguin (Parque Galixto Garcia) naar het hotel in Santiago.

Avond vrij.

Overnachting in Hotel Melia Santiago de Cuba.

Om circa 7.30 uur al ligt een respectabel aantal AetA-ers in de Atlantische oceaan.

De eerste stemmen gaan op om het programma geheel om te gooien. Het is lekker daar. Een heel ander gevoel dan de eerste indruk de avond tevoren met de leus "socialisme of de dood" aan het eind van de landingsbaan en de eindeloze rij om aan CUC's te komen. Na het all-inclusive ontbijt is het tijd voor het doorknippen van de gele polsketens en het aanvatten van de busreis naar Velasco. Voor het zover is er bij het verzamelen op de trappen van het hotel een eerste blik op de bijzondere Cubaanse flora: kale bomen met hardroze pluimen.

Hobbelen en bobbelend gaat het naar Velasco. Met onderweg een taxistop omdat in een groep van 34 mensen de kans nu eenmaal groot is dat iemand wat vergeten is. Goede gelegenheid om enige cactus watching te plegen. Bij aankomst in Velasco (20.000 inwoners) valt meteen de schaal op van het gebouw dat we gaan bekijken. Enorm ten opzichte van zijn omgeving. Als we uitstappen blijken wij de attractie te zijn voor de stad in plaats van dat het gebouw de attractie voor ons is. De inwoners pakken op niet mis te verstane wijze uit. In de overdekte muziekent zit een harmonieorkest in beperkte zetting: hobo, fagot en het lage koper ontbreken. De jonge dirigent zwaait bekwaam met zijn dirigeerstok, en het orkest speelt. Zo nu en dan verheffen zich een fluitiste, twee saxofonisten of twee trompettisten van hun stoel om een solo uit te voeren, waarbij de dirigent, al slaande, zich bescheiden ter zijde opstelt. Er wordt goed gemusiceerd, de instrumenten zijn gestemd, stoelen en kisten dienen als lessenaars, en het enthousiasme van de orkestleden straalt van hun gezichten. Ze hebben geweldig gestudeerd. Het applaus is er maar en kent geen einde. Toch worden wij van het orkest weggetrokken. Wij krijgen een kokos met een gat waaruit een rietje steekt.

Iedereen drinkt braaf de plantaardige melk. Terwijl wij drinken arriveren twee heren op de fiets. Achterop

beide fietsen is een plank waarop een gebraden speenvarken is gebonden. Dat belooft wat, tenminste als deze beesten voor ons zijn bedoeld. Wij worden onder een ander dak gezet waar een moeder een gedicht voordraagt dat zij voor ons geschreven heeft. De tekst luidt:

CANTO A AMÉRICA

autora: Miriam Peña Leyva

CANTO ARQUITECTÓNICO EN
UNA OBRA SIN IGUAL,
PORTADORA DE UN VITRAL
TODO LUZ, DONDE SE VEN
COLORES COMO SOSTÉN
DEL ARTE EN EL ESCENARIO.

TRES PALMAS; MITO Y ROSARIO
CUSTODIAN SU ARQUITECTURA
MODERNA, Y EN LA HERMOSURA
SIN LUGAR AL ESPEJISMO
UN TOQUE DE ECLECTICISMO
REVELA NUESTRA CULTURA.

TECHNO A DOS AGUAS; LADRILLOS
A CARA DESCUBIERTA, Y,
VENTANALES QUE HOY AQUÍ
SON NIDOS DE GORRIONCILLOS.

AL RECORRER LOS PASILLOS
PROTEGIDA POR LAS REJAS,
LA ENTRADA; ARRIBA A TEJAS
COLONIALES Y UN ESPACIO
QUE DEBEN ANDAR DESPACIO
POR SUS TANTAS MORALEJAS.

LOS ARCOS DE MEDIO PUNTO,
LOS BALCONES Y ESCALERAS
MARCAN DETALLES, MANERAS
CONFORMANDO EL GRAN CONJUNTO.

LOS VERSOS QUE AHORA LE ADJUNTO
A ESTE ESPACIO TRIANGULAR
SON VERDADES QUE AL PASAR
DESCUBRIRÁN AL SEGUNDO
!ROSTRO DEL ARTE QUE AL MUNDO
Y A USTEDES, INVITA A ENTRAR!

Via een smalle trap komen wij in een kleine ruimte waar een tentoonstelling is met werken van plaatse-lijke kunstenaars. Dankbaar maken wij gebruik van de mogelijkheid om te kopen.

Vervolgens gaan wij naar de theaterzaal waar wij verzocht worden om te gaan zitten. Een enkeling vreest dat de varkens koud worden, maar geeft toch aan de wens gehoor. En het gehoor wordt op de proef gesteld: Een klein meisje komt het toneel op, krijgt een microfoon in het vuistje, de begeleiding barst los en zij zingt boven alles uit. Zij zet haar linkervoet naar links, knikt haar knie, haar rechervoet naar rechts, knikt haar knie zingt de maat voort, en beweegt onverstaanbaar haar beentjes in het voorgaande stramien.

De varkens zijn nog niet koud, want andere, ditmaal oudere zingende zusjes zetten het concert voort, met dezelfde knikkende bewegingen, hoewel enigszins soepeler, gevolgd door gitaristen die, voor eenzelfde gordijn van orkestbegeleiding, laten horen wat zij in hun kelen hebben. Deze gitaristen zorgen tijdens de maaltijd voor de tafelmuziek.

Wij raken vertederd door een meisje dat een gitarist begeleidt, en smelten wanneer na afloop de man het solistje knuffelt.

Een zingende moeder toont ons dat ook in de heil- staat, het voorbeeld de beste opvoeding is.

Teneinde de show niet te saai te maken, worden de zangers zo nu en dan afgelost door dansers uit de leeftijdsgroep die wij tot hangjongeren rekenen. Ook deze jongens en meisjes hebben hard gestudeerd want hun passen zijn synchroon en gevarieerd en hun optredens nemen heel wat tijd in beslag. De artiesten zien er uit als om door een ringetje te halen, ze hebben hun zondagse goed aan. Deze zienswijze wordt ons later door de gids bevestigd. Omdat ze weinig kleren hebben kunnen zij er niet slordig mee omgaan. Na een staande ovatie voor deze onvergetelijke prestaties zien wij elkaar terug in de balletzaal, waar heren met grote messen de speenvarkens in stukken snijden. Op lange tafels staan flessen Cubaanse dranken, schotels met tomaten, komkommers en bruinen bonen met rijst. Nostalgisch neuriet een gast het liedje van Max Woiski. Langs de wanden staan stoelen die doen denken aan onze Schotse en Amerikaanse collega's. De leiding die vermoedt dat dit feestmaal alleen voor ons is bedoeld, maakt de organisatoren duidelijk, dat wij het prettig zouden vinden dat de artiesten meeeten. Zo gevraagd, zo

gebeurd. Zo zien wij de artiesten nog eens, maar in een andere situatie. In een klein vertrek stuiten wij nog op een grote zeer ontstemde Oost-Europese pianovleugel. Dat doet pijn.

En het gebouw? Casa de la Cultura de Velasco van architect Walter Betancourt-Fernandez. Gestart in 1964 wat bijzonder is want zoveel bouwactiviteit is er niet geweest na de revolutie. Het bouwproces heeft dan ook een Sagrada Familia-achtige doorlooptijd, tot 1991. Volgens de verhalen heeft de bevolking er nogal aan moeten wennen, dit gebouw in hun midden, maar heeft het nu vol liefde omarmd. Zonder meer een bijzonder gebouw. In zijn omgeving volstrekt afwijkend met z'n organische vormen. Drie hoge palmen zijn prachtig in het totaal opgenomen. Bijzondere details. Bijzondere lampen. Alles met veel zorg ontworpen en gemaakt. En volgens onze begeleiders intensief gebruikt. Helaas is te zien dat er weinig middelen zijn voor onderhoud. We zien hier voor het eerst met kruizen van tape beplakte taats-ramen en leren dat die zijn om de ruiten bij hurricanes te behoeden voor breuk. Zou het echt helpen?

Veel te laat op weg naar Santiago de Cuba via Holguin (Parque Galito Garcia). De korte wandeling door Holguin bevestigt het van te voren geschatte beeld: veel parkachtige plekken en relatief grote eclectische gebouwen. De twee en een half uur durende busreis met de bekende kuilen en greppels voert ons door drie archetypische landschappen met de 'bergen' en mooie vlaktes en dat alles met een vale ondergaande zon. Ons reismaatje Joop legt alles vast op video en cd. We laten ons niet afleiden door een immer door- ratelende gids in gebroken Duits.

En passant wordt ons wijs gemaakt dat er in Santiago de Cuba een nog exclusiever hotel is gevonden dan het fascinerende geplande hotel Casa Granda in Santiago. We belanden in hotel Melia de Santiago de Cuba van architect Jose A. Choy, aan wie wij later nog veel plezier zouden beleven. Met een select groepje gaan we om circa 21.00 uur nog met taxi's naar de binnenstad om prettig te dineren op de boulevard bij Don Antonio. En zo werd het alweer laat.

Een speenvarken in Velasco en caribische art nouveau bouwkunst in Holguin.

Afwisselend te voet en per bus bezoek aan Casa de Diego Velazquez, Museo de Ambiente Histórico Cubano (16e eeuw), Museo de la Lucha Clandestinidad (1976), Rectorado de la Universidad de Oriente (1959), Cafeteria Las Piramides (1966).

Lunch in hotel Casa Grande.

Met de bus naar Escuela de Medicina, daarna afwisselend te voet en per bus bezoek aan Escuela de Medicina (1964), Casa Ibarra (1952), Casa Sabat (1958).

Met de bus naar restaurant Morro voor drinkstop en met de bus naar het hotel.

**Avond vrij.
Overnachting in Hotel Melia Santiago de Cuba.**

De derde dag brengt ons naar Santiago de Cuba, tweede stad van Cuba, met een oppervlakte van ongeveer 47 km² en met 490.000 inwoners, aan de oostelijke punt van de (Caribische) zuidkust. Vlakbij ligt Guantánamo, waar de Amerikanen anno 2007 nog steeds hun militaire basis met een gevangenis

voor terroristen hebben.

De stad Santiago is in 1515 gesticht door Diego Velázquez de Cuéllar als zevende stad van het eiland, aan het eind van een diepe baai en met een smalle toegang vanuit zee.

De plek was maritiem en strategisch gekozen, dicht bij Hispaniola, het toenmalig centrum van de Spaanse overheersers in dit gebied. Al in 1522 werd de stad de zetel van de bisschop van Cuba, verwierf daarmee stadsrechten en werd wegens de nabijheid van Hispaniola ook de hoofdstad van Cuba. Pas later zou Havanna die rol overnemen.

Sinds 1530 bezat de stad kopermijnen, maar pas rond 1600 werden die industrieel geëxploiteerd onder supervisie van de Spaanse kroon. Verder waren plantages voor koffie, tabak en suikerriet in de omgeving van de stad van belang. De stad werd vaker aangevallen door piraten en bendes, maar pas rond 1640 werden de twee vestingen aan de ingang van de baai (waaronder El Moro, die wij bezocht hebben) gemaakt. De stad is vaker getroffen door aardbevingen (onder andere in 1678, 1852, 1932), maar 11 juni 1766 was de belangrijkste en zwaarste.

Wij hebben de nacht doorgebracht in hotel Santiago (1991), door onze Cubaanse collega José Antonio

Choy Lopez in postmoderne stijl ontworpen. Desondanks heb ik prima geslapen.

Die ochtend rijden wij met de bus langs de Moncada kazerne, oorspronkelijk uit 1859, na een grote brand in 1937 herbouwd in een Art-deco stijl. Dit gebouw heeft al veel doelen gediend: Kazerne, gevangenis, sanatorium, school, 1959-1960 hoofdkwartier voor Fidel, en nu is het deels een museum over de kazerne zelf en over de revolutie, die hier in de heuvels begon. Wij worden vandaag begeleid door Omar López Rodríguez Msc.Arq, Conservador van Santiago, die leiding geeft aan een soort uitgebreide dienst stedenbouw, stadsontwikkeling en restauratie van maar liefst 1200 personen. Hij brengt ons naar een ander museum over de revolutie, het 'Museo de la lucha clandestina'. Het oorspronkelijk 19e eeuws gebouw met mooie houten galerijen aan de binnenhof en aan de buitenzijde, met prachtig uitzicht over de baai van Santiago, was oorspronkelijk de residentie van de directeur van de belastingdienst. In de vijftiger jaren diende het als hoofdkantoor voor de politie van Batista en het werd bij een aanval in 1957, tegelijk met de mislukte landing van Castro c.s., grotendeels verwoest. Naar een ontwerp van Walter Bétancourt

uit 1976 werd het een museum gewijd aan de 'illegale strijd'. Twee verdiepingen met vier verschillende ruimtes en een trappenhuis vormen een hoek om een binnenplaats. Op de binnenplaats legt Omar ons bij een opengewerkt muurfragment uit hoe de oude houten draagconstructie zorgde voor een aardbeving-bestendig skelet, terwijl steenachtige bekleding voor duurzaamheid zorgde.

Vanuit hier maken wij een korte wandeling door de stad en nemen kort een kijkje over de baai en de heuvels vanuit het 'Balcon de Velásquez', een prachtig uitzichtpunt, dat een rijke historie heeft. Men heeft lang gedacht dat de stichter van de stad (Velásquez) hier een eerste fortificatie had laten bouwen, maar die bleek pas lang na zijn dood te zijn gebouwd. Vervolgens komen wij bij het kantoor van Omar, die ons ter plekke nog meer uitlegt over de historie van de stad en over de manier van werken van zijn dienst. Hij laat ons prachtige studies zien, boekwerken met inventarisaties van historisch belangrijke panden en blokken, te restaureren objecten, oorspronkelijke en huidige functies, typologie etcetera. Als het in dit tempo doorgaat is er voor 30 jaar ontwikkelings- en restauratiewerk voorbereid. In eerste instantie ben ik verbluft over de zorgvuldigheid van de studies en

de mooi gepresenteerde tekeningen, vervolgens enigszins jaloers omdat dit in Nederland niet vaak meer zo zorgvuldig gebeurt. Later denk ik ook de andere kant van deze situatie te zien: Waar houdt je je als ingenieur, architect of historicus mee bezig als er in het hele land niets gerealiseerd wordt? Met studies. In Nederland is er druk om te ontwikkelen en tot vernieuwing te komen. Hier in Cuba ontbreekt het geld voor ontwikkeling en restauratie en houdt een dienst van 1200 personen zich ook noodgedwongen bezig met uitvoerige studies over hoe het was en wat er eventueel ooit zou kunnen gebeuren.

Nu maar je hart vasthouden en hopen dat tegen de tijd dat de economische ontwikkeling hier weer op gang komt, het land niet overonderd wordt, dat iemand zich die studies nog kan herinneren, en dat die ook geïmplementeerd kunnen worden. Dat de achterstand uiteindelijk zegenrijk moge zijn.

Na een korte wandeling komen wij bij het belangrijkste plein van de stad, het Parque Carlos Manuel de Céspedes. Daaraan zijn de belangrijkste openbare gebouwen gelegen, de Santa Basílica Metropolitana (de kathedraal, hoofdzakelijk uit 1818, verbouwd 1922, in 1990-1995 gerestaureerd door Omar López

Rodríguez), het Stadhuis (palacio de gobierno municipal, retro- prijsvraagontwerp uit 1954, architecten Canas Abril, Arcia Monzón, Prat Puig, gebaseerd op een nooit gerealiseerd ontwerp uit 1738), hotel Casa Granda, waar wij later zouden lunchen (architect Carlos Segrera, in 1914 in 7 maanden (!) gebouwd voor de Cuban Railroad Company), Casa de Cultura (oorspronkelijk Club San Carlos, 1912) en de Casa de Diego Velásquez (16e eeuw, een van de oudste gebouwen op Cuba), oorspronkelijk de residentie van de Spaanse gouverneur, tegenwoordig historisch museum.

Dit gebouw in heeft een rechthoekige plattegrond, twee verdiepingen rond een binnenhof, voorzien van stenen bogen op houten kolommen. De buitengevels zijn van steen, alle binnenwanden zijn in hout uitgevoerd. Op de eerste verdieping prachtige houten zonneschermen die geopend kunnen worden. Een filigrain van houten latjes dat doet denken aan Moorse invloeden en het licht mooi filtert. De daken en balken zijn voorzien van houtsnijwerk en versieringen.

Een aardigheid is de oven op de begane grond, die bedoeld is om het goud te smelten dat naar Spanje afgevoerd moest worden.

Omar legt uit dat deze villa een archetype voor de

Caribische villa's geworden is. Ik kan me goed voorstellen dat het in dit soort villa's, met een gezin, een leuk stel vrienden en een beetje personeel zelfs zonder airconditioning goed uit te houden was. Voor de happy few.

Om het af te leren gaan wij nog vóór de lunch met de bus langs de haven naar Cafetería las Pirámides (1966). Dit is het eerste project van Walter Bétancourt Fernández in Santiago, in de wijk Los Hoyos. De naam komt voort uit de vormgeving van het complex dat in de middenberm van een brede boulevard gemaakt is. Bétancourt is hier op zijn minst beïnvloed door Frank Lloyd Wright; het is een pueblo-achtig gebouw met veel baksteen en bijzondere dakconstructies met grote overstekken. Zelfs de tafeltjes en stoeltjes van draadmetaal, in dezelfde stijl als de hekken, zijn waarschijnlijk door hem ontworpen en nooit vervangen. Een ultieme loungeplek ware het niet dat hier niets te krijgen is. Acht man personeel zitten bij gebrek aan klandizie en aan etenswaren gezellig niets te doen. Een groot contrast met de lunch die wij vervolgens in hotel Casa Granda aan het Parque Carlos Manuel de Céspedes zullen nuttigen.

Walter Bétancourt Fernández

Walter Bétancourt Fernández is geboren in New York in 1932. Hij haalde in 1955 zijn Bachelor of Science aan de universiteit van Virginia en werkte tot vervolgens in de VS. In 1961 verhuisde hij naar Cuba, in eerste instantie naar Holguin en vervolgens naar Santiago de Cuba in 1965, waar hij tot zijn dood in 1978 bleef. Hij heeft in Cuba 17 projecten gerealiseerd en 17 nagelaten projecten niet gerealiseerd. Hij werkte graag met lokale materialen en technieken, werkte graag alles door tot in detail en was erg betrokken bij de uitvoering. Wij hebben hem op onze tocht leren kennen als architect van het theater in Velasco, van het museo de la lucha clandestina en cafetería las pirámides in Santiago. Hoewel de invloed van het denken en van de vormgeving van Frank Lloyd Wright in zijn werk onmiskenbaar aanwezig zijn, blijkt uit zijn c.v. niet of hij ooit contact met Frank Lloyd Wright gehad heeft. Hoewel hij jong gestorven is, heeft hij een eigen plaats in de Cubaanse architectuurhistorie.

Noot: Adres Omar:

Omar López Rodríguez Msc.Arq,
Conservador de la Ciudad Santiago de Cuba
(olopez@occ.ciges.inf.cu)

De lunch is wederom geslaagd, warm eten tussen de middag blijft een inspanning voor mijn geest en ingewanden, ook al weet ik dat de rust die een uitgebreide lunch met zich mee brengt een absolute 'must' is. Met de bus naar de 'Escuela de Medicina', start bouw 1962, oplevering 1964, ontworpen door de Colombiaan Rodrigo Tascon. Ik kijk om me heen en zie aan de buitenkant de betonnen parabolische hyperboloiden, het dak waardoor dit gebouw gemaakt wordt.

Alles is in het werk uitgekist; er lijkt een systeem te zitten in de richting van de houten bekisting, om en om, maar bij nader inzien blijkt dat de bekisting van deze zo consequent toegepaste constructie niet helemaal regelmatig is doorgevoerd. Tot mijn verbazing stoort het me niet, integendeel, het is een welkome verstoring van de regelmaat. Na twee dagen Cuba lijkt het al vanzelfsprekend om hier andere normen te hanteren en verrassingen te verwelkomen. Onze gids legt ons uit dat er gekozen is voor deze constructie als gevolg van schaarste van materialen en ik denk bij mezelf 'kijk hoe armoede kan lijden tot zoveel rijkdom'. We lopen het gebouw in of beter gezegd, we staan nu aan de andere kant van de gevel, onder een gelijk dak, een beetje binnen maar vooral buiten. Aan

de omloop rond een grote patio liggen klaslokalen verhoogd en bereikbaar door een trapje en een ruim bordes, zoals de huizen hier ook verhoogd liggen ten opzichte van de straat. Gelijk bij de entree is er een muurschildering; Bronia wijst naar de tekening die begint bij leven en eindigt bij dood en ik geef het in mijn gedachten een naam 'van conceptie tot deceptie'. Het gebouw is zeer aangenaam, schaduwwijk, luchtig en zeer eenvoudig. Jammer alleen dat de trappartijen naar de leslokalen door een andere hand ontworpen lijken te zijn. Buiten dit gebouw bevindt zich een uitgebreid complex van studentenkamers, kantine, bibliotheek en meer. Mooie heldere schijven in het wit met brede galerijen en een uitgesproken en zichtbare constructie; kolommen over de volle hoogte, balken met een zichtbare oplegging en hele diepe borstweringen waarop je kunt zitten studeren omgeven door openlucht en toch 'binnen'. De zichtbare constructie is rood geschilderd en lijkt op afstand op een Japanse tempel met zijn zware rode houten portalen. Hier ontmoeten we ook studenten, Cubaanse en uitheemse; een daarvan, afkomstig uit Afrika wil ons graag zijn kamer laten zien, maar de tijd dringt weer. Ook dit menselijke contact moet wijken om de beroepsafwijking van architecten de ruimte te geven. Op naar het

volgende gebouw.

Het paleis voor de kinderen: Een pompeus privé paleis dat opgeëist is door de revolutie voor de revolutionarissen en hun kinderen. Wat zou dit decadente rijkelui's gebouw doen met de in schaarste opgegroeide kinderziel van de 'pioniers'? De meest interessante architectonische ervaring hier is de drie verdiepingen hoge vide met de galerijen op drie verdiepingen. Joop Slangen en ik meten de afstand tussen de robuuste kolommen. De maat is moeilijk te schatten, het blijkt slechts 4 X 4 meter te zijn, maar het oogt en voelt veel groter. Buiten het gebouw staat een MIG 21. Het imago van deze straaljager is veel groter dan zijn werkelijke maat.

Het modernistische huis dat we in een buitenwijk bezoeken komt in zijn genre bekend voor, heldere lineaire plattegrond en een aangename leefsfeer. Het huis wordt sinds 1970 bewoond door deze familie, drie generaties hoog opgeleide Cubanen wonen in dit huis. Ook hier leidt de schaarste tot opmerkelijke schoonheid, letterlijk en figuurlijk. Door gebrek aan spullen blijft het huis zichtbaar.

We sluiten de dag af met zonsondergang op een terras naast het fort met een traktatie van een 'parade' van de bewakers in boerentenue op weg naar de wisseling van de wacht. Na drie dagen op dit eiland rijzen de vragen bij mij over maatschappij, vrijheid, controle, bezit, opvoeding, schaarste en gebrek aan bouwactiviteiten torenhoog.

CUBANEN

**Met de bus naar Estación Ferroviaria.
Bezichtiging van het Estación Ferroviaria (1997)
Met de chartertrein naar Camaguey, de kerkenstad van Cuba.**

Lunch in de trein.

Daarna met bicitaxi's (2 personen per taxi) door het centrum.

Bezoek aan Dakterras Gran Hotel, Collegio Champagnat (art deco), Art deco-woning op Calle Andres Sanchez, Iglesia del Carmen.

Met de chartertrein naar Guayos (treinstation van Sancti Spiritus), en dan met de bus naar het hotel.

Avond vrij.

Overnachting in Hotel Villa Los Laureles in Sancti Spiritus.

De vierde dag staat in het teken van de trein. Niet de beloofde Fiat Argentina 1976, want die was op de weg naar Santiago halverwege blijven steken.

Eerst worden we toegelaten tot het station van Santiago, als enigen op de enkelen na die er werken. Ook dit is een overstatement want de enige die werkt is een vrouw die de vloer dweilt. Het station is een schepping van José A. Choy, die we al kennen van ons hotel in Santiago. Hoewel het gehele oeuvre van Choy op de lijst van lelijkste gebouwen terecht zou komen, is dit station niet kinderachtig. Een enorme overkapping bestaande uit een vakwerk met te veel roestige stangen, die inderdaad goed aansluit bij de vervallen havenloodsen met daaronder losjes gestrooid enkele kleurrijke gebouwen. De kap is lichtelijk oversized voor de twee sporen, maar een uitbreiding met nog eens twee is voorzien.

Onze trein, ooit door Spanje aan Cuba geschonken is een diesel met twee rijksturen. Alleen de voorste wordt door ons in beslag genomen, de ingang in het midden verdeelt de wagon in een zitgedeelte en een bar. De dichte ramen zijn vervangen door schuiframen met donker getint glas, de warme luchtstroom komt in de plaats van onze airconditioning.

Richard stelt ons de crew voor: twee machinisten, een conducteur die als voornaamste taak heeft de wissels onderweg om te zetten, een vertegenwoordiger van het station, die ons slechts welkom heet,

de bartender en onze Salsa lerares. Richards vrouw Charito heeft de niet geringe inkopen gedaan. Precies op tijd vertrekken we voor een rit van 350 km en vier uur naar Camaguey. Na twee minuten staat de trein weer stil, maar dat is slechts van korte duur om te wennen aan alle stops onderweg.

Vanuit de trein krijg je een heel ander beeld van het landschap. Zeker wanneer het enkel spoor betreft en de lijn niet geëlektrificeerd is, dus geen hinderlijke staanders. Het is alsof de trein messcherp door het landschap snijdt.

Dat landschap biedt ons eerst de buitenwijken van Santiago, met rasechte slums. Daarna bergen, palmen, bananenbomen en onwezenlijk kleine hutjes. Geleidelijk aan wordt het landschap vlakker, tenslotte is er alleen nog suikerriet of voormalig suikerriet met een enkele palm.

De snelheid varieert van 80 tot 120 km/uur, bij elk gevaar wordt er afgeremd en hard getoeterd, eerst kort en dan een paar lange stoten om weer kort te eindigen. Zo komt de spoorbaan vrij van grazende paarden, koeien en geiten.

Ruim te laat komen we in Camaguey aan waar enigszins verdekt opgesteld een twaalftal bicitaxi's klaar staan, fietstaxi's van een model dat ook in Amsterdam rondrijdt. Hier zijn ze kleurig beschilderd en nemen de volle breedte van de straat in beslag. Zo bezoeken we enkele bezienswaardigheden met het dak van het Gran Hotel als hoogste punt, van waaruit we een goed overzicht van de stad hebben.

Slechts een half uur te laat zijn we terug bij de trein voor de laatste etappe van 2 uur naar Guayos, het treinstation van Sancti Spiritus. Vele malen moeten we stoppen om het treinverkeer in de andere richting door te laten. In Las Tunas duurt deze stop zo lang dat we de trein kunnen verlaten voor een korte wandeling.

Het is donker als we aankomen en daar staat onze bus met de bagage. De rustige, stille chauffeur moet minstens 100 gereden hebben op onverlichte wegen, wegen vol gevaren en valkuilen.

De spoorlijn door Cuba, hier nog een dubbele, later een enkele, bicitaxi's in Camaguey.

't Waren strakke instructies: half zeven op, half acht koffer buiten zetten, kwart over acht koffercheck... De koffers, zo zorgvuldig uitgeleide gedaan, beginnen aan een eenzame busreis, zonder ons. Wij gaan met de trein. Dubbel vervoermiddelgebruik, als het ware. Goed voor de economie, over het milieu praten we hier niet.

Om half negen komen we aan op het nog lege treinstation van Santiago de Cuba, waar net de laatste dweil doorheen wordt gehaald. Het hotel van de afgelopen twee nachten was gebouwd door Choy; dit station ook. Het station wordt door iemand getypeerd als 'een uitvergroete maquette'.

Vanonder de grote overkapping is er uitzicht op een zonnige, lege verte. Er staan twee wagons speciaal voor ons. De crew van de trein en de crew van Richard worden aan ons voorgesteld. Om 8:58 uur is het vertrek; om 9:12 uur al zitten wij aan onze eerste cuba libre.

Richard is een beetje treinengek, en waarschijnlijk mede daardoor intussen specialist voor treinreizen door Cuba. 'Weten jullie eigenlijk iets van treinen?

Wij rijden vandaag met één wagon, plus een kabus. Weten jullie niet wat dat is? Dat is een internationaal woord, voor de laatste wagon, de extra wagon, de controle-wagon.'

De trein rijdt over enkel spoor, toeterend, blazend door het landschap, alle beesten moeten opzij. Je rijdt eigenlijk over het erf van de mensen. Regelmatig moeten we ergens wachten om andere treinen te laten passeren. Er is geen airco, wel schuiframen. Veel wind, veel lawaai. Echt reizen dus.

Het wordt een bijzondere dag: de dag van dichtter bij elkaar komen, van in de wagon een beetje aan de wandel te gaan, nu eens hier een praatje, dan weer daar.

De bar wordt druk bezocht. Na drie uur rijden, in Las Tunas kunnen we even 'luchten'. Charito koopt bananen (geen export-) voor bij de lunch. Hoofcomponent van de lunch is natuurlijk kip, met zoute gedroogde banaantjes, en mandarijnen en bier. We eten de lunch op de knie, met de vingers, heel knus. De bicitaxi's in Camaguey zijn Chinese fietsen, te klein voor sommige van de bestuurders. Onze Rafael

was niet erg groot, maar zijn rijwiel had te zachte banden, en niet de lichtste vracht. Hij wordt een beetje geplaagd door zijn collega's; en dus krijgt hij een goede fooi.

Camaguey is een mooie stad, vriendelijke sfeer, er is een mooi restauratieproject, er zijn veel restaurantjes. Eigenlijk iets om langer te zijn.

We komen te laat weer terug bij de trein, en daarom waarschijnlijk moeten we daarna vaak aan de kant, om andere treinen te laten passeren. Bij elk station worden instructies opgehaald, over tot waar we verder kunnen, en waar we moeten stoppen.

In dit laatste traject worden er weer vele mojito's en cuba libres genuttigd, en bier en water, water, water. Om 19:50 uur, als het inmiddels donker is, stappen we uit de trein weer over in de bus, voor de laatste 10 km naar het hotel in Sancti Spiritus. Einde van een bijzondere dag.

Links het interieur van de gecharterde trein voor Hollandse toeristen compleet met bar, en rechts een treininterieur voor Cubanen.

Met de bus naar Trinidad.

Wandeling door het historisch centrum.

Bezoek aan Palacio Cantero (gemeente museum), Plaza mayor, Historische gebouwen (18e eeuwse spaans koloniaal), Koloniale privé huizen, Museo Romantico, Museo de Arquitectura Colonial en kathedraal, bar Canchanchara.

Met de bus naar Brisas Trinidad del mar.

's Middags een keuzeprogramma: strand of stad.

Shuttlebus naar de stad (met gids).

Buffet in hotel.

Avond vrij.

Overnachting in Hotel Brisas Trinidad de Mar

Onderweg van Los Laurelos naar Trinidad door een van de laagvlakten van Cuba komen we vooral veel tegen met cowboys, mangobomen, koningspalmen en bohío's, boerenhuisjes met palmladeren daken. Elke koe is vergezeld van een witte vogel, de koereiger, die de insecten opeet die op en rond de koeien te vinden zijn. Voor het eerst is er wat bouwactiviteit te zien in de vorm van aan-, op- of uitbouw. Onderweg horen we weer van alles; er wonen

voornamelijk witte mensen, er is officieel geen discriminatie, maar in de hogere regionen is men vooral blank. We maken een korte stop in Sancti Spiritus, na Trinidad eveneens gesticht door Diego Velazquez, verder van de kust en dus minder goed te bereiken voor piraten. Hier geen fiets- maar paardentaxi's. Vanonder de staart van het paard is er een soort glijbaan naar een opvang voor de mest.

Sancti Spiritus, Trinidad en Camaguey zijn lang afgesneden geweest van de rest van Cuba, de spoorverbinding dateert uit 1919 en de weg naar Cienfuegos en Sancti Spiritus is in de jaren vijftig gerealiseerd, met als gevolg dat de historische koloniale centra hun sfeer behouden hebben. De luxueuze herenhuizen werden oorspronkelijk bewoond door plantage-eigenaren.

In Sancti Spiritus lopen we de neoklassieke bibliotheek in aan het centrale plein. Er is een cirkelvormig trappenhuis overdekt door een koepel op zuilen, een gebouw in het gebouw, weinig boeken op de planken die de goedkeuring van Fidel kunnen doorstaan.

De volgende tussenstop is een mirador, zicht op de valle de los ingenios, maar vooral handel in kettingen van bonen, schelpen en zaden en andere souvenirs.

In Trinidad start de stadswandeling vanaf de opgetilde Plaza Mayor over de rivierkeien langs diverse koloniale huizen, waar je door de ijzeren traliewerken voor de ramen, net als in Nederland, veel zicht op de interieurs wordt gegund. Al schommelend nemen de bewoners ook de passanten waar. De 18e eeuwse huizen van suikermagnaat Saturnino Sánchez Iznage vormen nu het Museo de Arquitectura Colonia. We zien er een collectie hang- en sluitwerk, detailtekeningen, ramen, traliewerken en een fraaie ronde douche die Philippe Starck ook beslist gezien heeft. De oudste huizen zijn gelijkvloers, hebben een veranda parallel aan de straat en achter een patio. De 19e eeuwse huizen werden gebouwd rondom een centrale binnenplaats. Je komt rechtstreeks in de ontvangstkamer binnen, de verschillende vertrekken zijn zonder gangen aan elkaar geschakeld. De ramen beginnen vlak boven de grond en zijn bijna net zo hoog als de enorme entreeduren, waarin een kleinere deur is geplaatst om sneller naar binnen te kunnen. Typisch voor Trinidad zijn de boogramen met waaivormig latten-werk, waar wel lucht maar geen zon doorheen kan.

We drinken nog een Canchanchara - rum, limoen, water en honing - en gaan op weg naar ons 2e en

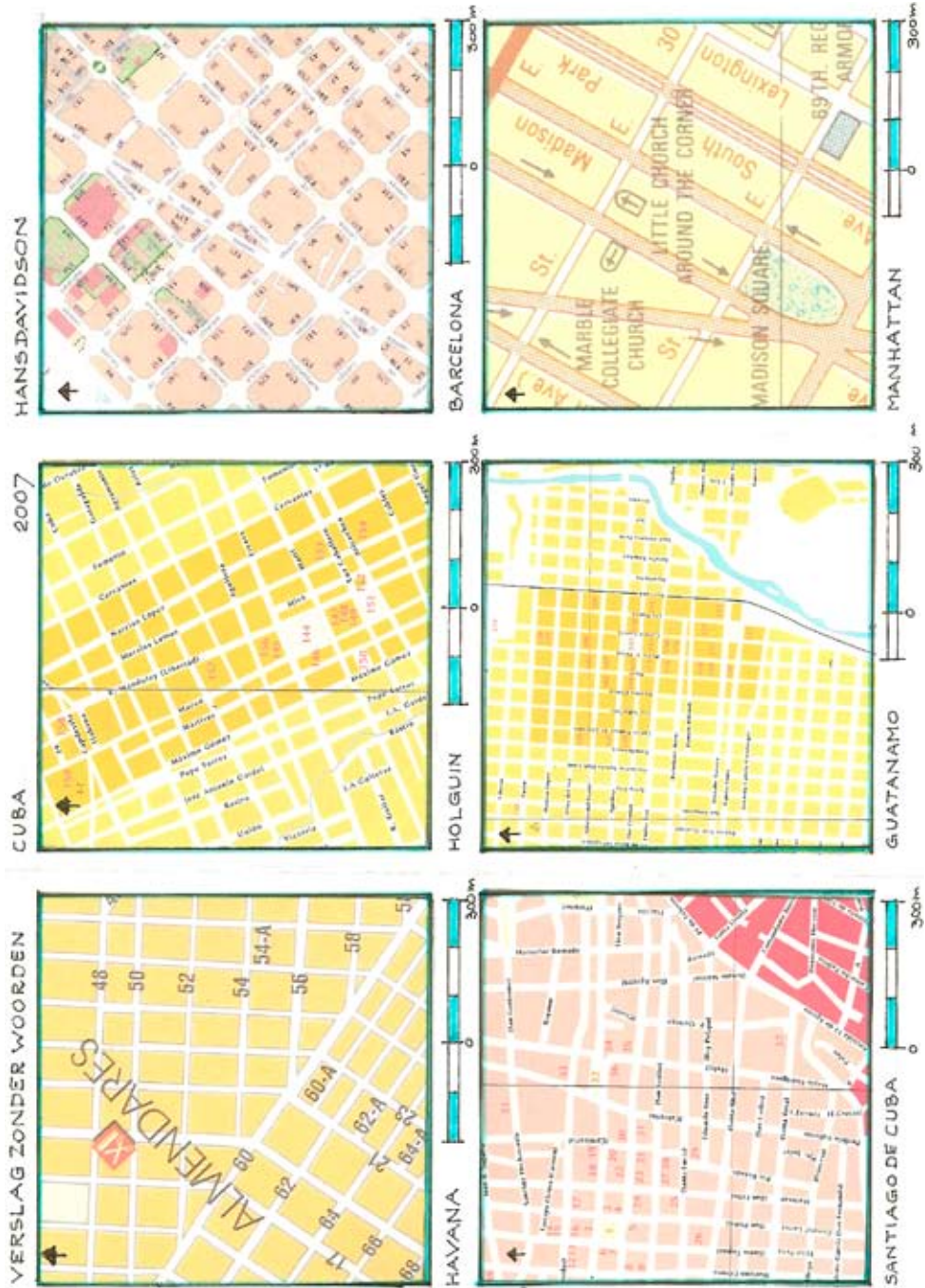
laatste 'all inclusive' hotel. Het is niet te geloven, maar we komen te vroeg, verwarring alom, we kunnen ons armbandje nog niet krijgen en dus ook geen drank en eten.

Het systeem is niet waterdicht want enkelen bemachtigen toch een mojito. De middag is verder vrij en velen, waaronder ik, besluiten de rest van de middag op het strand door te brengen, helaas is er juist die middag weinig zon, maar de zee is heerlijk.

Weer thuis in Frankrijk enkele sneeuwbuien verder, maar vandaag onder de parasol lezen we regelmatig in Le Monde over Cuba; over gevangenen, executies, uitzetting van journalisten, een Cubaanse schrijfster die nu een Frans paspoort heeft en voor het eerst op haar 48ste kan stemmen en haar vreugde niet op kan. Daar staat tegenover dat wie hier in Frankrijk in de banlieue woont niet gratis naar school, de universiteit en de dokter kan. We blijven volgen wat er op en met Cuba gebeurt en hopen het beste .

Links: douchecabine in het Museo de Arquitectura Colonia. Rechts: Het centrum van Trinidad.

Twee gridsteden in Cuba, boven Cienfuegos, onder Havana.

Met de bus naar Cienfuegos- Wandeling in het centrum.

Bezoek aan Calle Alameda del Prado, oude winkelstraten (jaren 50), Hotel Union (oudste hotel van Cuba, geheel gerenoveerd), Parque Jose Marti (Plaza Central), Teatro Terry.

Met de bus naar schiereiland Punta Gorda. Bezoek aan typisch Caribische huizen, cataloguswoningen van rond 1900 uit de VS en hotel Jagua.

Lunch op dakterras van Palacio de Valle (1915, onlangs gerestaureerd).

Met de bus naar hotel Sevilla in Havana. Gezamenlijk diner in Hotel Sevilla. Overnachting in Hotel Sevilla in Havana.

Voordat we vanochtend mochten vertrekken, moest iedereen eerst worden losgeknipt uit zijn all inclusive polsband. De bus keerde na een kwartier rijden weer terug naar het hotel (oorbel vergeten), volgens Hans Davidson omdat we officieel pas na het middaguur mochten uitchecken. Tourleider Richard bleek zijn stem te zijn verloren, waardoor hij vandaag iets minder vaak het woord tot ons zou kunnen richten; kortom de stemming zat er goed in.

Op de weg naar Havana ligt Cienfuegos, de tweede industriestad van Cuba. Cienfuegos is pas in 1819 door Franse immigranten gesticht, en kwam door de suikerindustrie snel tot grote bloei en rijkdom. Ook na de revolutie bleef het een belangrijke industriestad dankzij veel Russische steun; aan de horizon zijn de twee koepels te zien van de eerste Cubaanse kerncentrale, die echter nooit in gebruik is genomen. De rijkdom van de stad is af te lezen aan de brede, in een strak grid gebouwde boulevards, en het 100x200 meter grote Parque Marti dat is omzoomd door grootse bouwwerken in koloniale stijl. Hier bezoeken we het, door een Venezolaanse suikerproducent gebouwde, Teatro Tomas Terry. Caruso en Sarah Bernhardt traden hier ooit in het begin van de twintigste eeuw op.

In dezelfde tijd verrezen aan de baai in de wijk Punta Corda veel art nouveau villa's en houten huizen met veranda's naar Frans koloniaal voorbeeld. Later

volgden Amerikaanse prefab huizen ('balloon-frame homes'), die Henk geloof ik als enige heeft aanschouwd.

Het krankzinnige Palacio de Valle uit 1917 werd met behulp van een Italiaanse architect en Marokkaanse ambachtslieden in een mengelmoes van stijlen gebouwd. Een broer van dictator Batista maakte er vlak voor de revolutie een casino van, en liet in de tuin van het paleis hotel Jagua bouwen. Het volgens de beste principes van het Bauhaus ontworpen hotel is onlangs prachtig gerestaureerd en staat strak in de zo schaarse Cubaanse verf.

Op het dak van het Palacio genieten we van een mooie lunch, het uitzicht over de baai, de band Perla del Sur en de salsademonstratie van Anja en Jan. A et A heeft plaats genomen tussen de drie paleistorens in Moorse, Gotische en Venetiaanse stijl, die macht, religie en liefde symboliseren. Er waait een verkoelende wind waardoor velen niet in de gaten hebben hoe fel de zon op ons vel brandt. De combinatie van zon en mojito's bepaalt de sfeer in de bus, die abrupt verandert als we bij het vallen van de avond Havana binnenrijden. Spannend! In hotel Sevilla staat het gezamenlijke diner met bijbehorende muziek al op ons te wachten.

Links het centrum met het Parque Marti in Cienfuegos, onder het Palacio de Valle, en boven het dakterras daarvan.

Het centrum van Havana vanuit hotel Sevilla

Met de bus naar Miramar over de Malécon.
Bezoek aan begraafplaats Colón.
Bezoek aan stadsmaquette van Havana met uitleg over de stedenbouwkundige ontwikkeling van Havana door stedenbouwkundige Miguel Goyula van Habaguanex.
Met de bus naar Escuelas Nacionales de arte in Cubanacan
Rondleiding over het terrein en de gebouwen in twee groepen onder leiding van de neven Mario en Miguel Goyula.

Lunch in Rancho Palco

Met de bus diverse bezoeken Club Nautico (1957), Casa de Higinio Miguel (1958), Casa Max Borges Recio (1950), Kerk Santa Rita Eindigend bij Casa de Alfred de Schulthess (1956).

Ontvangst door de bewoner, de ambassadeur van Zwitserland.

Met bus naar hotel.

Avond vrij.

Overnachting in Hotel Sevilla in Havana.

Vandaag moesten we nog vroeger opgestaan (06:30) omdat wij om 09:00 een afspraak hebben. Havana is een hele ervaring na vijf dagen stille stadjes en dorpen nagenoeg zonder auto's. Het zwembad van het hotel waar Eve in duikt zoals elke morgen is niervormig, koud en omgeven door luidruchtige stadsbussen (uit Nederland vaak) en door een hoog vervallen woongebouw met bouwkransen en wuivende bouwvakkers.

We waren bijna Vera vergeten die iets te laat in de bus komt waardoor tijd is voor kleine huishoudelijke mededelingen: Mineke en Moshe hebben als behoedzame reizigers hun eigen föhn meegenomen, maar de 2000 W heeft het elektrisch systeem lamgelegd; iemand heeft een kamer zonder ramen. Richard krijgt tevens de kans het programma drie keer te herhalen.

Als Vera is ingestapt rijden we in westelijke richting over de Malecón naar de grote begraafplaats (Colón geheten vanzelfsprekend). Een stad in de stad, wit marmeren familiegraven langs stille straten, een Beaux-Art paradijsbeeld ("if you live well, you want to die well"). Grote indruk maakt het monument voor de

schoonste vrouw van Cuba, Catherina de Lasa, "op haar 54-ste even mooi als op haar zestiende", met schitterende deuren van Lalique en constructies van Murano glas.

Het is rennen, want we moeten door naar de stadsmaquette van Havana in Miramar, een van de grootste ter wereld. Vooral de inrichting, op verplaatsbare tafels op rails, die wijzigingen mogelijk maakt, is technisch opwindend. Toelichting wordt verzorgd door Mario en Miguel Goyula (neven), waarvan vooral de eerste opvalt door elegantie, kennis en voortreffelijk Engels. Mario heeft toevallig net een boek geschreven over Catherina en was graag met ons meegegaan naar de begraafplaats. Ook hier niet langer dan een uur, want een volgende groep staat te trappelen.

Het volgende bezoek is aan de Escuelas Nacionales de Arte, meervoud want een groep afzonderlijke gebouwen voor dans, drama, muziek, beeldende kunst etc. De situatie is het voormalige terrein van de Golfclub (66 ha), waar tijdens een partij na de Revolutie Fidel en Che bedachten dat deze prachtige open ruimte veel beter de Nationale Kunstopleidingen zou

kunnen herbergen. De architecten Porro, Garatti en Gottardi, een Cubaan en twee Italianen ontwierpen en construeerden met de weinige bouwmaterialen in die tijd een open en continu stelsel van paviljoens, overdekte straten en zalen. De afwisselende ruimtelijke oplossingen suggereren stegen, tunnels en pleinen waaruit dans en muziek van studenten opbloeien. De afdeling moderne dans is nooit in gebruik genomen omdat naar verluidt de ijzeren dansmeesteres de ronde danszaal afkeurde omdat dansers zich dan niet kunnen oriënteren. Deze afdeling is nu een meesterlijke ruïne van een meesterlijk ontwerp. Iemand vindt het "een raar klontje".

De aanpak is meer gericht op conserveren dan op restaureren, en Mario vertelt door over de situatie van de architectuur in Cuba. Een gemiddeld hoog niveau in de zestiger jaren, maar door de latere ontwikkelingen als import van prefab en grote gelijkvormigheid is "de architectuur gestolen door de bouwers", alsof een "printer tells the writer what to write". Hij is een belangrijke lezing aan het voorbereiden, maar "if they don't appreciate my lecture, please send me oranges in the prison".

Na het lange dwalen over terrein en gebouwen is het hoog tijd voor onze gemeenschappelijke lunch ("all-inclusive") in El Rancho Palco, onder een open tropisch palmendak, bestaande uit het slaatje met komkommerschijven, de rijst met zwarte bonen, de kip of de vis, vooraf een Cuba Libre en Mojito of twee en tijdens de maaltijd een cascade van wijn.

Dan is het altijd even moeilijk opstaan, maar daar gaan we weer in de bus naar de Club Nautico, architect Borges, een opvallend stel achtereenvolgende gekleurde krullen van betonnen schalen. Toegang wordt ons echter geweigerd, alleen voor leden! Overigens werd hier Batista geweigerd als lid.

Op weg naar drie woningen die voor onze groep toegankelijk zullen zijn.

De eerste, Casa de Higinio Miguel, architecten Salinas en Romero is bescheiden maar heel zorgvuldig gedetailleerd, helaas is de oorspronkelijke ruimtelijke kwaliteit verloren gegaan door het dichtbouwen van de open centrale patio. De huidige bewoner geeft blij van zijn dankbaarheid door alle wanden van de

verdieping te behangen met revolutionaire mededelingen.

De tweede, Casa de Max Borges Recio, architect Borges, is bijna een icoon van het moderne bouwen: pilotis, open plattegrond, bandramen. Inbouwmeubels van Rietveld-eenvoud-kwaliteit. Helaas ook hier, en nog wel door een Nederlandse Handelonderneming, veel verpest door de ramen te vervangen door witte kunststofkozijnen (wellicht korting uit Holland?) en door de inbouwkasten van tropisch hout wit (en slordig) over te schilderen; een helder kantoor nietwaar.

Tussendoor een stopje bij de Santa Rita, aan een plein met bomen met reusachtige luchtwortels. Kleine witte basiliek, met een recent beeld van de heilige Rita die de priester schokte door haar sensuele uitstraling. Beeld nu achter glas omdat die impulsieve Cubanen er niet af konden blijven. Wij raken er niet opgewonden van.

Het laatste bezoek van de dag aan de Casa Alfred de Schulthess, architecten Neutra en Gutiérrez, tuinarchitect Burle Marx. Schulthess was vermogende bankier die na de Revolutie verdween. Het huis is

Vorige bladzijden:

deuren van het praalgraf voor Catharina de Lasa op de begraafplaats Colon, en de stadsmaquette in Miramar.

Op deze bladzijden details in het Escuela de Ballet van architect Vittorio Garatti.

nu de residentie van de Ambassadeur van Zwitserland, tevens stand-in voor de USA. Neutra heeft de voltooiing ervan niet meer meegemaakt. Veel Neutra herkenbaar, zoals de mooie entree met pergola, de beheerste en zeer efficiënte lay-out, de daardoor makkelijke en bijna nonchalante ruimteontwikkeling, de beschermde openheid, de verfijnde inbouwmeubels. Ook hier helaas vervanging van oorspronkelijke houten louvre-schuifdeuren door achteloze naturel geanodiseerd aluminium. Ook het voornemen om het plat dak van gebruikelijke gevoegde baksteen op hun kant te vervangen door een moderne geïso-

leerde dakbedekking doet weinig goeds verwachten. De tuin eromheen is prachtig, met zoals overal op Cuba schitterende explosies van bloemkleuren. De ambassadeur geeft toelichting en biedt verversingen aan en een enkel koekje. Zo dwaalt het gezelschap met limonade in de hand door de tuin en denkt aan andere tijden.

's Avonds muziek en dans en de lekkerste maaltijd met zachte kip en garnalen voor 3 CUC. Een heftige in zwart geklede zwarte Cubaan zwaait de stemming op. Kan een dag nog mooier zijn ?

Bezoek aan Habana Libre (Hotel Habana Hilton) (1958), Colegio de Arquitectos (1947)
Daar een lezing over de ontwikkeling van de architectuur in Havana van 1900 tot 1970
En een lezing van architect José Antonio Choy.
Daarna wandeling langs Edificio Radio Centro (1947), Heladeria Coppelia (1966).

Lunch in tuin van Hotel Nacional

Met de bus langs Edificio de Apartamentos Solimar (1944)

Naar Jardin Botanico Nacional (1968-89) vervallen zomerhuizen in Italiaanse stijl aan de Calzada de Cerro.

Avond vrij.

Overnachting in Hotel Sevilla in Havana.

De excursie start vandaag in Hotel Habana Libre. Het destijds net opgeleverde Hilton Hotel werd na de Revolutie gevorderd als regeringsgebouw van waaruit het land na de Revolutie is geregeerd. Het Hotel werd tevens als opleidingsinstituut gebruikt voor het nieuwe bestuurlijke kader. Deze mensen woonden hier ook met hun familie. In de jaren 70 werd het als Hotel gebruikt voor de socialistische, pas in de jaren tachtig mochten ook de kapitalisten er gebruik van maken. Het ligt in de wijk Vedado, waar pas in de jaren 50 door Batista toestemming werd gegeven om te bouwen.

We zijn nu bij de UNIAC (Unie van Ingenieurs en Architecten) aangekomen. Dit is gevestigd in een Art Deco gebouw met een zeer bijzondere hal. We worden ontvangen door de vrouwen die ons uitbundig feliciteren met de Internationale Vrouwendag. Hier krijgen wij een lezing van Maria Victoria Zardoya, over de moderne architectuur van Havana vanaf 1900 tot 1970. Na een pauze geeft architect Antonio Choy een lezing over zijn werk.

Onderstaand de door mevrouw Zardoya getoonde en genoemde markeerpunten en ontwerpen die van invloed waren voor de Cubaanse architectuur van 1900-1970

Eerste lezing: een historisch overzicht van architectuur in Havana 1900-1970

1900 De architectuur heeft eclectische elementen; niet alleen in de gevels van de publieke gebouwen maar ook in de villa's.

Daarna is een neo-koloniale stijl te zien en in de jaren dertig volgt de Art Deco.

Het functionalisme en de Moderne Beweging is voor het eerst te zien in appartementen van Pedro Martinez Indan (1931).

De Architecten Associatie gaf een impuls om moderne elementen in te voegen in de koloniale stijl (weer eclectisch). Het huis van 1944, wordt als voorbeeld getoond met patio's en portico's. De portico's zijn het key-element van de nieuwe architectuur. Verder zien we koloniale materialen en hekken.

Begin 1940 invloeden vanuit Europa, Nieuwe Zake-lijkheid Architectuur Rafaël de Cardenas, Manuel Copado.

In 1947 had Querna del Vignola met een classicistische stijl grote invloed op de architectuur en ontstond er een nieuwe generatie architecten.

Het Radiocentre, van Junco Gaston Y Dominguez was het eerste multifunctionele gebouw.

Barrio Obrero en Luyano 1945-1948 urbanisatie en flats, een New civic centre.

De horizontaal gelede hoogbouw wordt ontwikkeld onder invloed van veel bekende architecten zoals le Corbusier, Costa, Niemeyer etc.

Antonio Boada ontwerpt in 1952 het appartementen-gebouw Alma.

In 1953 ontwerpt Antonio Quintana Ordonologico.

In 1954 een kantoor door José Castro, en appartementen van Borges. Het accent ligt hier op de balkons die uitsteken.

1955 Bij Antonio Quintana, in 1955, ligt het accent op de betonnen constructie.

1956 Alonso ontwerpt een gordijngevel voor volumes bestaande uit torens en basement.

1957 Hotel Habana Riviëra ontworpen door Polevitzky, Jonson & ass.

1958 Hotel Habana Hilton, is een voorbeeld van het functionalisme en ontworpen door Beckett & ass
 Focsa is door Ernesto Gomez Sampera in 1958 ontworpen en een voorbeeld door zijn gebruik van beton.

De lichte betondaken van Tropicana en Club Nautico ontworpen door Max Borges in 1951 en '53 laten een zeer speciaal gebruik van beton zien. Nog een voorbeeld is de Floreria Antilla uit 1956 van Enrique Borges.

1953 Alberto Beale, kerk Mendoza, Restaurant El Congo en enkele strandhuizen.

1951 Terminal de Omnibus Moenk Y Quintara.

1953 Capablanca

1956 Sigarenfabriek El Cûn 1957 Palacio Deportes

1958 Teatro Nacional door Arroyo Y Menendez.

We krijgen dan enkele beelden van planontwikkeling voor Havana West te zien na de tweede wereldoorlog. Dan volgen enkele woonhuizen en flats uit begin 1950 met speciale constructieve elementen.

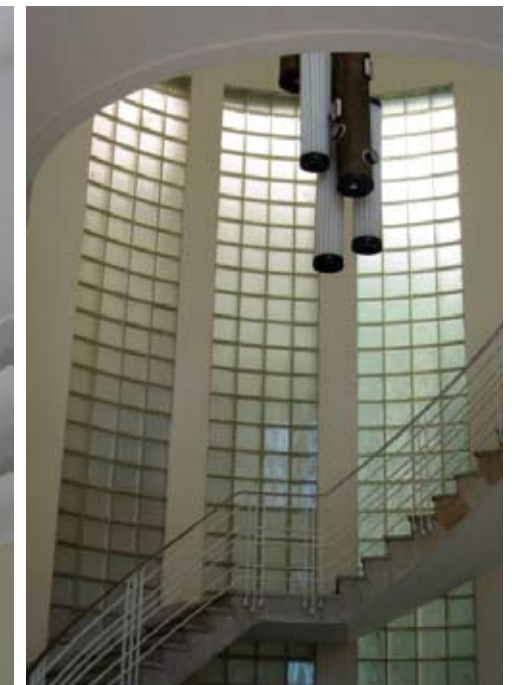
1950 een woonhuis van Max Borges,

1954 Gutiérrez (mooie architectuur)

1956 Mario Romanach, prachtige huizen, structuren

1958 Romero, Richard Porro, organische elementen gecombineerd met functionalisme, onder invloed van Richard Neutra.

Geïntegreerde kunst, del Pozo Clinique, Florencio Gelaberts (veel opdrachten).

1959 Camilo Cienfuegos, urbanisme, moderne uitbreidingen van Oost Havana; Men gebruikte weer heel dunne beton voor constructies en luifels; een voorbeeld van de nieuwe architectuur is de Country Club

1961-1968 Porro kunstschool, Caratti (veel hoogtepunten hebben we al gezien!)
 1964 Salinas, Twee scholen analyseren en vergelijken, goede discussie vanuit Federatie
 1963 Campos, brutalisme
 1966 Girona Heladin 1965 Biblioteca Varona
 Het is lastig het einde van deze periode te bepalen.

Tweede lezing: door José Antonio Choy

Na een kleine pauze met koffie en broodjes is de lezing van José Antonio Choy
 Uit de jaren 80 en 90 hebben we niet veel voorbeelden vanwege de ontkenning van de Architectuur. De filosofie van Choy is: Cultuur en elementen uit de omgeving integreren in de architectuur. Werk in Havana is daarom anders dan in Santiago del Cuba. Een kleine luchthaven in Santiago, is ontworpen als een poort naar de stad.

In het hotel Portico heeft de keten veel elementen ingebracht.
 Vernacular architectuur door materialen uit de stad, plastic toegevoegd.
 Station Santiago: Het ging om de structuren in het dak, de mensen moeten via de volumes binnen komen.
 Huizen in het noorden van het land drijven in een Lagoon, integratie architectuur ,strand en zee. Natuurlijke elementen zijn in hun waarde gelaten.
 Commercieel centrum: Almacigas, heeft een dak als de bladeren van de Cubaanse bomen. Wederom zijn elementen uit de omgeving geïntegreerd.
 Miramar area; projectontwikkeling; ook de kunst en het grafisch ontwerp worden overgelaten aan de architect.
 Miramar gebouw, is een sober gebouw met twee volumes die in elkaar grijpen met klassieke maten door de kolommen van de luifel (slecht gedetailleerd)
 In Oud Havana heeft hij een Hotel ontworpen waarvan de maten en verhoudingen aansluiten op de bestaande bebouwing. De hoofdentree is over 2 verdiepingen gemaakt. De onderbouw, die aangepast is aan de bestaande bebouwing, is als een tweede huid geplaatst voor het gebouw, afwijkend van materiaal.

Bibliotheek bestaat uit 2 residenties die door glas met een luifel verbonden worden
 In het centrum heeft hij door een prijsvraag een 'Ode aan Che Guevara' gebouwd, dicht bij zijn vrouw en 4 kinderen. Het zijn 2 volumes met luifels als bomen, de tuin heeft de vegetatie van de Cubaanse bergen. Redelijk resultaat; klassiek tot aan hoogte buren.
 Dan gaan we wandelen naar Hotel National voor de lunch, via "Expo Cuba". Over ons enthousiasme voor de prachtige luifel was Richard zeer verbaasd, hij vertelde ons dat dit door de Cubanen als het lelijkste gebouw van Havana bekend staat. Via lege waterpartijen gaan we via een trap naar een tunnel door de flat die naast de luifel staat en komen we aan de achterkant weer in een geheel andere wereld terecht. Daar loopt de luifel door boven een terras. Tijdens deze wandeling passeren we ook nog de IJssalon "Heladeria Coppelía, waar de mensen in een rij voor het ijs staan. Er is een prachtige trap naar de eerste verdieping waar in ronde kamers ijs gegeten kan worden. Lunch in de tuin van Hotel National.

Op de linker bladzijde het station van Santiago.

Ten zuiden van Havana liggen een viertal recreatieve voorzieningen in een natuurlijk landschap. Deze 'points of interest' worden, wegens het minder goede transport, slechts op zondag door de ambtenaren uit Havana bezocht.

Een treintje rijdt om het Parque Lenin in Arroyo Naranjo Boyeros, zo'n 20 km buiten de stad. Het initiatief voor dit Cubaanse Disneyland kwam in het begin van de jaren zeventig van Celia Sánchez, Castro's naaste vertrouweling. Het park is een vroeg voorbeeld van moderne architectuur, geïntegreerd in het landschap. Door renovatie werkzaamheden waren de diverse

faciliteiten en de geprefabriceerde Escuela Vocacional gesloten. Nog verder naar het zuiden ligt het nieuwe zoölogische park van Havana, verscholen in het landschap. Organische architectuur biedt "holen" voor de dieren. ExpoCuba is een gigantisch beurscomplex met tentoonstellingen en paviljoens die de verschillende provincies van het land belichten. High tec architectuur, luidt het verhaal van onze gids. Van dit alles hebben we slechts een glimp op kunnen vangen vanuit de bus. Het bezoek aan de Jardin Botánico maakte alles goed.

De Jardin Botanico.

Bij de ingang van de botanische tuin stapt onze gids Nora in. Zij is als biologe verbonden aan het park. Het gehele park is 600 hectare groot en door schenkingen van andere communistische landen gebouwd kunnen worden. Het uitgangspunt bij de creatie van de tuin was om het een landschappelijk karakter te geven waarin planten en dieren een onlosmakelijk geheel vormen.

Op weg naar de Japanse tuin vertelde Nora dat het park in 1968 aangelegd is onder supervisie van de Duitser Johannes Bismen die verbonden was aan de universiteit van Jemen. Er werd besloten om in een gedeelte een bomencollectie aan te leggen wat het meest geschikt is voor dit terrein omdat er weinig regen valt. Er werden 200.000 verschillende soorten aangeplant waarvan er 41.000 inheems zijn. 15 hectare zijn uitsluitend palmbomen, afkomstig uit o.a. Afrika, Sri Lanka en de typische zwangere palmboom uit west Cuba. Er zijn veel stenen en mineralen weggehaald uit het park om dit mogelijk te maken. Ook zijn er meren aangelegd met palmbomen eromheen die veel vogels aantrekken. Het park is ingedeeld in 2 zones: een Cubaanse en niet-Cubaanse. Onder de niet-Cubaanse valt o.a. de Australische zone met de aanleg van meren en hill-area's met zijn typische eucalyptus bomen.

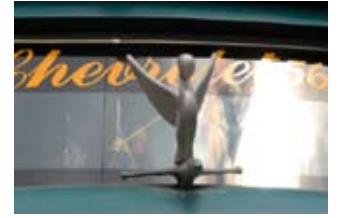
De jongst aangelegde tuin is de Japanse. Hij stamt uit 1989 en is o.a. mogelijk gemaakt door de giften van de Japanse ambassadeur uit Havana. Hij schonk Japanse elementen als lantaarns en stenen aan de tuin. De tuin moest een meditatief karakter krijgen en de levende en niet-levende elementen uit de natuur voorstellen. Er werd een waterreservoir aangelegd zodat het maken van een grote vijver met een (mini)waterval en vissen erin mogelijk werden. Toch doet de tuin mij meer denken aan een Engelse aangelegde landschapstuin. Ik mis o.a. de stenen bruggetjes en de ginkgo bomen.

Op de terugweg zijn we nog even speciaal gaan kijken naar o.a. de Cubaanse hibiscusboom, waarvan je van de bloemen thee kan maken, de Cubaanse eik en de 'Al Massico': de inheemse Cubaanse boom waarvan het blad een medicinale werking tegen maag- en hoofdpijn heeft. De Daramé boom waarvan het hout voor kozijnen en sierelementen in de bouw wordt gebruikt. De meest exotische boom was wel de Almacigo boom of wel de Cubaanse terpentijn-boom, die een glad glimmende rode stam heeft. Een boom die me tijdens de reizen door Cuba al erg opgevallen

was. Nadat iedereen die uitgestapt was nog wat prachtige vruchten van de copyboom heeft opgeraapt ging de bus weer terug om het armste gedeelte van het centrum in Havana te bezoeken.

VIJFTIGERS

Bezoek aan Edificio Focsa (1956) La Habana Vieja
hoofdkantoor van Habaguanex.
Lezing over het renovatieproject.
Daarna wandelend langs gerenoveerde gebouwen en pleinen in het oostelijk deel van Havana Vieja.

Lunch in Restaurant Santo Angel, Plaza Vieja.

Na de lunch wandelend naar het westelijk deel van Habana Vieja, voor bezoeken aan o.a. Capitolio Nacional, Bacardi gebouw (1930)

Avond vrij.
Overnachting in Hotel Sevilla in Havana.

We moesten afschuwelijk vroeg opstaan want er was een wonder geschied. We hadden permissie om het FOCSA gebouw van binnen te mogen bekijken! Het was een waar wonder omdat, volgens zeggen, dit gebouw geheel bewoond werd door geheime dienst employees en Cuba-helpers uit Venezuela. Daar mocht je als kapitalistisch Westering natuurlijk niet te dicht bij komen.

Ik kan me voorstellen dat het bevoegd gezag in dit geval toestemming voor een bezoek gaf omdat zij in de veronderstelling verkeerde dat een groep als de onze de gewoonte had om tot diep in de nacht in clubs rond te hangen om zich vol te gieten met al die heerlijke cocktails op basis van de heerlijke Cubaanse rum. Als gevolg daarvan kon een bezoek om 8 uur 's morgens geen kwaad. Niemand zou scherp genoeg van geest zijn om enige spionageactiviteit te ontplooiën. Natuurlijk was het ten strengste verboden om te fotograferen. Foto's leggen de waarheid vast en voor het geval onze hoofden ooit weer nuchter mochten worden kon het risico niet genomen worden dat we op een later tijdstip de geheimen van het gebouw zouden bloot leggen.

Zoals dat hoort bij een politiestaat liet men ons eerst wachten. Gelukkig niet lang genoeg om de vermeende katers te doen verdwijnen. We ontvingen plastic pasjes en werden opgewacht door een stoet mensen met walkie talkies onder leiding van een, weliswaar kleine, maar zeer krachtig uitzierende man met een kaalgeschoren schedel. Ik kan het niet bewijzen maar kon me niet onttrekken aan het beeld dat deze man een uitstekend kampbeul zou kunnen zijn. Kortom: alles werd in het werk gesteld voor een

ontspannen bezoek aan het FOCSA gebouw. Onze groep kwam naar Cuba omdat wij beroepshalve geïnteresseerd zijn in planologie, stedenbouw en architectuur. Ik moet daarom toch wat schrijven over het gebouw en zijn stedenbouwkundige context. Het gebouw kwam in 1956 klaar en werd in een recordtijd gebouwd. In 1956 zat Batista nog stevig in zijn superkapitalistische en supermaffiose zadel. In 1958 namen Fidel en de zijnen de macht over. Gek genoeg ben ik er van overtuigd dat zowel Fidel als Batista het een geweldig gebouw vonden. De verklaring hiervoor is simpel: leiders van totalitaire regimes houden van grote en vooral van supergrote constructies. Grootheid vertegenwoordigt macht en grootheid maakt hen die geen macht hebben onderdanig. Het Focsa gebouw is in essentie een woongebouw. Het bevat ongeveer 400 flats met 2 of 3 slaapkamers en een aparte kamer voor 'de meid'. Het waren koopflats. Niet voor de echte rijken, maar voor de bovenlaag uit de middenklasse.

Het FOCSA gebouw beslaat een volledig blok in de wijk Vedado, De wijk werd vooral gerealiseerd in de jaren 50 en is gebaseerd op een orthogonaal raster. Vedado grenst aan de zee en ligt betrekkelijk dicht bij het centrum, van Havana. De onderbouw volgt de natuurlijke rooilijnen van het grid. De bovenbouw stoort zich daar niet aan en neemt een vrij willekeurige richting aan.

Het gebouw is groot. Dat is een understatement. Het gebouw is verschrikkelijk groot en verschrikkelijk hoog. Het bevat 9 vloeren die een multifunctioneel karakter hebben. Ze bevatten een theater, een bioscoop, winkels, kantoren, een congrescentrum, restaurants, etc. Die vloeren hebben we niet gezien, behoudens een buitenruimte op het dak van de 3de verdieping. Daar bevindt zich een zwembad, waarvan, ondanks mijn vermeende kater, ik van overtuigd was dat het geen water bevatte. Rondom het zwembad is heel veel beton te zien. Betonnen vloeren, betonnen banken, betonnen trappen. Allemaal groot en gespeend van al het plezier dat de omgeving van een zwembad vaak uitstraalt.

Boven de 9 lagen onderbouw verheffen zich 30 lagen met flats en daarboven nog eens acht lagen met penthouses en een nachtclub.

We bezochten een penthouse en een normale flat. Wat opviel was de leegte. Het penthouse bevatte een soort schooltje in de woonkamer en was voor de rest nauwelijks gemeubileerd. De flat bevatte een aantal

enge stalen bedden en was buitengewoon minimaal van meubelen voorzien. Het gehele gebouw had 4 liften. Een fatsoenlijke berekening leert ons dat, als het gebouw geheel bewoond zou zijn alle bewoners nipt per dag 1 keer op en neer konden en er geen tijd voor andere activiteiten over zou blijven. Zowel binnen het kapitalisme van Batista als binnen het communisme van Fidel is dit een goede zaak. De bewoners van het FOCSA gebouw kunnen niet als werklozen worden geregistreerd. Een lage werkloosheid wordt binnen het kapitalisme gezien als gunstig voor de economie. Het communisme proclameert dat er binnen dit systeem geen werkloosheid kan bestaan. M.a.w. beste collega-architecten, waar je ter wereld ook bouwt, zorg dat het aantal liften heel klein wordt. Het FOCSA gebouw onttrekt zich als het ware aan

architectuur. Het is niets. Het enige architecturale element dat ik gewaar werd is de knik in het gebouw. Waarom die knik er zit blijft voor mij onduidelijk. Het gebouw is alleen maar groot en verder is het niets. Ik kan het, tenslotte, niet laten om het gebouw binnen een grotere context te plaatsen en kom dan tot de conclusie dat als Corbusier nooit geboren was het FOCSA gebouw ook nooit het licht had gezien. Onze good old Corbu proclameerde in feite ook megalomane woongebouwen. Hij was een veel betere architect dan de ontwerper van het FOCSA gebouw (wiens naam ik nergens heb kunnen vinden) maar achteraf is het een geluk dat hij niet veel woongebouwen heeft kunnen realiseren. Als hij z'n gang wel had kunnen gaan dan had Frankrijk waarschijnlijk nog veel grotere problemen gehad dan het nu in veel banlieux heeft. Het zij gezegd.

Een wandeling

De wandeling die wij langs een aantal bouwwerken in Oud Havanna maakten werd geleid door een vrouwelijke gids die klein van stuk was met een gering stemvolume, maar die zo vriendelijk en ambitieus was, dat ze overal binnenkwam.

Toch is mijn belangrijkste herinnering aan deze wandeling van een andere orde.

Gelijk met ons op liep een jonge Cubaanse vrouw samen met een jochie van 70 cm groot. Aan zijn ene hand werd hij meegesleurd, terwijl hij met zijn andere hand wanhopig probeerde het cellofaan van zijn gekregen zuurstok te verwijderen. Ik had een onweerstaanbare behoefte om hem te helpen, maar was te laf om het te doen.

Ons eerste bezoek was aan het Capitolio Nacional (gids blz. 63). Alles wat je nodig hebt om de bezoeker klein te krijgen was aanwezig: een enorme statietrap, een imponerende (te) hoge ruimte, volmaakte symmetrie, een koepelgewelf als in de oudheid en verguld groot beeld van een man van 17 meter hoog. Daar ik op dit moment een boek lees over de Grieken en Romeinen van Fik Meijer, getiteld 'Vreemd Volk', ontging me de overeenkomst niet, dat al deze middelen gebruikt worden om de eigendunk en de suprematie

boven anderen uit te drukken.

Het volgende gebouw, het theater (gids blz.68) konden wij pas bezoeken nadat onze gids al haar overredingskracht had gebruikt om binnen te komen. Twee dingen vielen op. Ondanks dat het gebouw redelijk nieuw was (1927) en later nog werd uitgebreid, was de stijl heel eclectisch met veel invloeden uit de neobarok en was het materiaalgebruik voor zijn tijd zeer luxueus, met op zich een prachtig trappenhuis. Het tweede dat opviel was onze rondleidster die veel moderner was dan het gebouw. Ze was lang en slank, had donker krulhaar en veel sproeten, en droeg een lage gele spijkerbroek, alleen benen, zonder lijf.

Het derde bouwwerk was het Edificio Bacardi, het hoofdkwartier van de Bacardi Rum Company (blz. 64). Dit gebouw dat is gerealiseerd na een prijsvraag is opvallend coherent in zijn architectuur, zowel qua interieur als qua exterieur. De ArtDeco details zijn zeer verfijnd en luxueus.

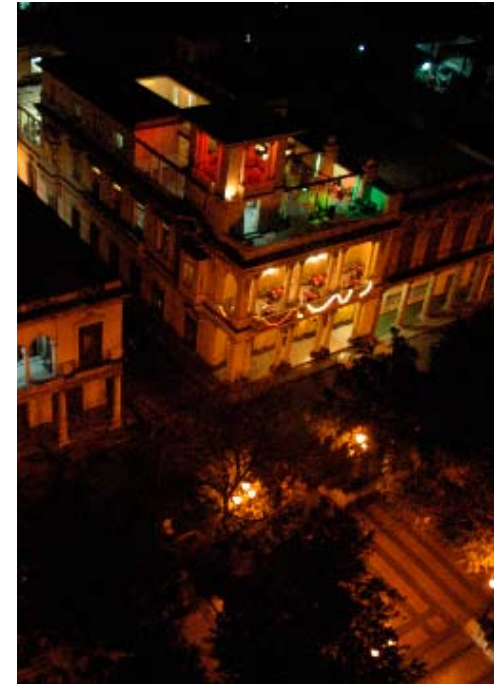
Het vierde gebouw was het Presidentieel Paleis uit 1920 (gids blz. 65). Spectaculair waren de wand- en plafondschilderingen van enorme afmetingen, die de heroïsche strijd

Ben Loerakker

van Cuba voorstelde, voordat het op eigen benen stond.

Als laatste punt op het programma stond Casa de Jose Miguel Gomez. Door alle gebouwen die we gezien hadden had niemand meer veel puf om zich in dit paleisje te verdiepen. 's Avond is dit door velen goedge maakt, want op de eerste verdieping bevond zich een restaurant en op het dak werd tot middernacht gemusiceerd door een band van zeven vrouwen. Hun ritmische muziek was eerder Afrikaans dan Cubaans.

Linkerpagina: Capitolio Nacional, onder het Bacardi gebouw, boven rechts Casa Gomez.

Lezing van Miguel Goyula over systeembouw, microbrigadas en volkshuisvesting. Daarna bezoek aan drie woonwijken.

Tussendoor lunch in een plaatsje aan zee waar Hemingway woonde.

**Rest van de middag vrij.
's Avonds Fiësta Cubana in buitenwijk Havana.**

De laatste excursiedag had voor de volhouders een degelijk, inhoudelijk programma in petto. Vertwijfeld aarzelden veel van onze reisgenoten tussen lering of vermaak maar uiteindelijk besloot toch een behoorlijk aantal zich te laten informeren over de geschiedenis en de huidige stand van zaken van de volkshuisvesting.

Daar hebben ze geen spijt van gekregen. Onder bezielende leiding van Miguel Goyula, die eerder al een heldere uitleg had gegeven over de geschiedenis van Havana aan de hand van de enorme maquette van

de stad, werd een bezoek gebracht aan een drietal post-revolutie woonwijken.

Ter inleiding toonde hij in twee professionele powerpoints een overzicht van de ontwikkelingen in de massawoningbouw sinds de revolutie van 1959. Voor de revolutie was de overheid niet geïnteresseerd in de woningbouw. Daarna werd met hulp van o.a. Polen, Tsjecho-Slowakije en met name de Sovjet-Unie, een grootscheeps woningbouwprogramma opgezet. Camino Cienfuegas was in 1963 de eerste wijk die werd gerealiseerd. Er zijn nog gedeeltelijk traditionele bouwmethoden gebruikt met veel details en een ontworpen maaiveldinrichting. Na ruim 40 jaar is het nog steeds een aangename wijk om doorheen te wandelen.

Na de hurricane Flora in 1963 doneerde de USSR een complete fabriek, de productie ging enorm omhoog en de technologische benadering verdrong de detaillering en aanpassingen van ontwerp aan de

omgeving of de gedetailleerdere vraag. Een scala aan bouwsystemen wordt ontwikkeld in de loop der jaren met namen als Novoa-systeem of het minder prozaïsche E14. 87% van de bewoners is eigenaar van de flats, sinds 1960 is de huur afgeschaft en omgezet in systeem van rente en aflossing.

In 1970 zijn de microbrigades opgericht, een selfhelp bouwproject waarin 30 man 30 appartementen bouwt in 1 jaar. Het salaris wordt doorbetaald tijdens de bouwperiode maar de kwaliteit is veelal slecht door het ontbreken van kennis bij de bouwers.

Vanwege de druk op de woningmarkt worden er alleen woningen gebouwd, de winkels, infrastructuur en sociale voorzieningen bleven achter. Met name in de 70-er jaren heeft dit het stadsdeel Alamar opgeleverd dat door de Cubanen Siberië wordt genoemd. Het oogt zeer troosteloos met een ellendig maaiveld dat er na dertig jaar nog steeds uitziet als een bouwterrein.

Sinds de jaren 90 wordt de laatste grootschalige wijk gebouwd; Pan America. Meer van hetzelfde als in Alamar, al ligt het tempo wel een stuk lager en is het stedenbouwkundig uitgangspunt gemoderniseerd. Er wordt nu weer langs brede straten gebouwd waaraan ook de voorzieningen worden gerealiseerd.

Dat het tempo lager ligt komt omdat de eigenbouw sinds eind jaren 80 een grote vlucht neemt. Eerst door de toegenomen beschikbaarheid van dollars ten gevolge van het dubbel currency-beleid en later door subsidiëring van personen in plaats van instellingen door de overheid.

Met name de laatste jaren wordt daarom het grootste deel van de jaarlijkse woningproductie uitgevoerd als eigenbouw.

Omdat alle land sinds 1960 van de staat is en bij eventuele verhuizing de eigenaar zijn bezit moet terugkopen aan de Housing Authority, of ruilen via deze club, blijft het woord eigen een relatief begrip.

Sinds het midden van de jaren zestig is onderhoud aan woongebouwen, behalve aan overheidsgebouwen en in het toeristische oude centrum van Havana geen issue. De overheid vindt het niet belangrijk en de bevolking heeft er geen geld voor en kan domweg de materialen niet krijgen. Met name in de wijk Cerra van Havana,

waar de meeste van deze illustraties van afkomstig zijn, is duidelijk te zien dat huisvesting geen aandacht heeft. Tegelijkertijd zie je aan de architectuur dat Cuba ooit een periode van prachtige koloniale, caribische en classicistische bouwkunst gekend moet hebben.

Rondrit met old-timers door Havana.**Lunch bij golfclub van Havana**

En daar wordt tijdens de lunch de verkiezing van het mooiste gebouw van deze reis gehouden.

Daarna terugreis naar Nederland

Er waren vijf tafels, en per tafel werd de vraag beantwoord naar het mooiste gebouw van de reis (3 punten), de tweede keus (2 punten) en de derde keus (1punt). En bovendien moest het slechtste of lelijkste gebouw worden benoemd. Dit zou bij gelijke stand de doorslag kunnen geven maar het pakte anders uit: alle 5 tafels nomineerden in deze categorie hetzelfde gebouw, namelijk het Melia Hotel in Santiago de Cuba van architect Jose Antonio Choy. Één tafel nomineerde zelfs het gehele oeuvre van Choy. Via groslijsten en spannende tussenronden werd met handopsteken, puntentoekenningen of afvalsysteem toegewerkt naar de top drie voor iedere tafel.

Tafel 1

Via een groslijst:

- Escuela de Ballet, Havana. Architect Vittorio Garatti
- Casa de Diego Velazquez, Santiago de Cuba.
- Zwitserse Ambassadeurswoning, Havana. Architect Richard Neutra, tuin Burle Marx
- Huis Sabat, Santiago de Cuba. Architect de Jongh Caula
- Barokke straatwand langs de toeristenmarkt in Havana.
- Kathedraal van Havana
- Casa de Max Borges Recio, Havana, architect Borges

Na streepjes zetten werd de uitslag:

- 3 punten: Modern danceschool, Havana. Architect Porro
- 2 punten: Casa de Diego Velazquez, Santiago de Cuba.
- 1 punt: Casa de Max Borges, Havana

Tafel 2

- Een rangorde met slechts vier gebouwen, nummers 1, 2 en 3 zijn de winnaars
- 1 Escuelas Nacionales de Arte, Havana
 - 2 Casa de Jose Miguel Gomez, Havana (danspaleis tegenover hotel)
 - 3 Ambassadeursresidentie van Neutra, Havana
 - 4 Apartamentos Solimar, Havana. Architect Manuel Copado.
- Deze tafel heeft ook nog genomineerd in diverse andere categorieën, (beste danser, danseres, best geklede man / vrouw etc.) maar deze blijven onder de pet.

Tafel 3

- Deze tafel werkte twee stemronden af, uit een groslijst van 10 gebouwen gingen er 5 naar de tweede ronde:
- Teatro Terry in Cienfuegos
 - Escuela de Medicina, Santiago de Cuba. Architect Rodrigo Tascon
 - Escuela de Ballet, Havana. Architect Vittorio Garatti
 - Stedenbouwkundige opzet van Prado / Paseo de Marti
 - En wederom de woning van Neutra in Havana
- Na weer een stemronde:
- 3 punten: Stedenbouwkundige opzet van Prado / Paseo de Marti
 - 2 punten: Teatro Terry in Cienfuegos
 - 1 punt: Escuela de Ballet, Havana. Architect Vittorio Garatti

Tafel 4

- Zes gebouwen op de groslijst:
- Escuela de Ballet, Havana. Architect Vittorio Garatti
 - Teatro Camaguey
 - Hotel Havana Libre, Architect Becket & Associates
 - Universiteit Santiago de Cuba
 - Cuba Pavilion Expositieluifel, (brutalisme)
 - Escuela de Medicina, Santiago de Cuba.

- Architect Rodrigo Tascon
- Hierover is vervolgens door de tafelgenoten gestemd volgens het 3, 2, 1 punten systeem:
- 3 punten: Escuela de Ballet, Havana. Architect Vittorio Garatti
 - 2 punten: Cuba Pavilion Expositieluifel, (brutalisme)
 - 1 punt: Escuela de Medicina, Santiago de Cuba. Architect Rodrigo Tascon

Tafel 5

- De tafel met o.a. Norbert, Richard en de buschauffeur kwam tot de volgende groslijst:
- Teatro Terry in Cienfuegos
 - Universiteit Santiago de Cuba
 - Casa de Cultura in Velasco. Architect Walter de Betancourt
 - Escuales Nacionales de Arte, Havana
 - Heladeria Coppelia in Havana. Architect Mario Girona
 - Edificio Bacardi in Havana.
 - Zwitserse Ambassadeurswoning, Havana. Architect Richard Neutra, tuin Burle Marx
 - Huis Sabat, Santiago de Cuba. Architect de Jongh Caula
 - Volkshuisvesting in Havana-Oost; Camino de Cienfuegos

Einduitslag

- Vrij makkelijk kwamen de volgende gebouwen toen bovendrijven:
- 3 punten: Escuales Nacionales de Arte, Havana
 - 2 punten: Casa de Cultura in Velasco. Architect Walter de Betancourt
 - 1 punt: Heladeria Coppelia in Havana. Architect Mario Girona
- Alles bij elkaar opgeteld levert dit 12 gebouwen met punten op.
- Mooiste gebouw, 7 punten**
Escuela de Ballet, Havana. Architect Vittorio Garatti
- Tweede plaats, 6 punten**
Escuales Nacionales de Arte, Havana
- Verrassende derde plek, 3 punten:**
Stedenbouwkundige opzet van Prado / Paseo de Marti
- Van de 30 te vergeven punten gingen er dus 13 (!) naar de kunstscholen in Havana. Wie weet is dit een opsteker voor de neven Coyula, die zich inzetten voor de restauratie van deze, deels nooit gebruikte, gebouwen uit de begintijd van de revolutie.
- Onder: de winnaar: Escuela de Ballet, architect Vittorio Garatti

Internationale vrouwendag

Google '8 maart & vrouwendag & Cuba', en je belandt in een bericht dat in Nederland op die dag steun wordt gegeven aan de Damas de Blanco in Cuba. Een groep in het wit geklede vrouwen maakt iedere zondag een voettocht, na de mis in de Santa Rita kerk in Havana. Hun mannen zitten deze maand al vier jaar gevangen, beschuldigd van zaken als vakbondsactiviteiten. 'Want onze mannen en vaders mogen niet vergeten worden'.

Op onze laatste zondag in Havana reden we met de bus langs Rita, en stonden ongeveer tien Damas de Blanco te poseren op de kertrappen. Het is een van de tegenstrijdige gevoelens die je overhoudt aan zo'n reis in Cuba. In hoeverre rechtvaardigen sociale verworvenheden als gratis onderwijs en goede gezondheidszorg een strak regime wat weinig ruimte laat voor dissidente geluiden?

8 maart, Internationale Vrouwendag, en wij vierden die in Cuba!

Gabriëlle van Asseldonk

Alicia, die de balie houdt in het kantoor van Uniac (Cubaanse ingenieurs en architecten bond) verwelkomt ons met een brede glimlach: felicidad! Want het is Vrouwendag, feest in Cuba. Het land kent 11 officiële gedenkdagen, overwegend revolutionair, maar Vrouwendag en Valentijnsdag staan er ook tussen. Alicia zit er stralend bij, naast een Havana-rum fles met gele gladiool. 'We vieren feest, krijgen de hele dag zoenen, vrouwen worden verwend. De mannen op het werk brengen ons koffie, kleine cadeautjes'. En het klopt, de hele dag, in kroegen, op straat, in winkels, horen we 'felicidad'. In de etalageruiten aanmoedigen om cadeaus te kopen, op de werkplekken van vrouwen geïmproviseerde kaarten en briefjes. Het gemeentelijk historisch archief in Trinidad heeft er een complete vitrine aan gewijd.

Ayleen Robaines, architecte, en een van de inleiders/tolken tijdens ons bezoek aan Uniac, plaatst het geheel in een wat breder kader. 'Cuba kent een

Cuban Women Organisation. In theorie en wettelijk kennen mannen en vrouwen gelijke rechten in Cuba. Maar natuurlijk komen hier ook sociale misstanden voor, zoals vrouwenmishandeling. De vrouwenorganisatie houdt zich ook met sociale thema's bezig, zoals de positie van ouderen in de samenleving, en goede kinderopvang. Op 8 maart worden er feesten gevierd, vooral in onze eigen lokale gemeenschappen. We eten samen, en kiezen een nieuw bestuur voor de vrouwenorganisatie'. Cuba telt meer vrouwelijke architecten dan mannelijke, weet ze te vertellen. 'Dat heeft er misschien mee te maken dat het beroep van architect veel te maken heeft met 'modesty', bescheidenheid. Er is nauwelijks geld en ruimte om grote gebaren te maken en te bouwen. We proberen op zo'n goed mogelijke manier kleine bijdragen te leveren aan woningbouw.' De lezing van José Antonio Choy hadden we toen nog tegoeed!

VERVOER IN CUBA

Leuzenkunst

Als je Santiago de Cuba binnen komt word je verwelkomd door het monumentale beeld van de nationale held en stichter van Cuba, José Martí, gezeten op een briesend paard, dat steigert tussen agressief uitstekende metalen pieken. Vlak bij ons hotel staat een monument, dat is opgebouwd uit marmeren vlakke platen. Het is het eerste beeld, dat de allerbelangrijkste nationale held Che Guevara vereert, gemaakt door de in Cuba bekende beeldhouwer Rita Longa. In Santiago de Cuba zien we op strategische plekken in de stad vaak grote borden met politieke propaganda, veilige en sterke beelden, bedoeld om het volk bij de les te houden, met leuzen zoals 'Al imperialismo ni un tantico así' (het imperialisme, ook niet een klein beetje!) 'No renunciaremos jamas al socialismo' (wij zullen het socialisme nooit verloochenen) en 'Haste La Victoria Siempre' (tot eeuwige overwinning)

Opvallend is dat je afbeeldingen van Fidel Castro, in tegenstelling tot die van Che, weinig op straat tegen-

komt, maar juist wel veel ziet in de huizen.

De kunst op straat staat in dienst van de idealen, het is kunst met een boodschap, tot verheffing van het volk, waar geen misverstand over mag bestaan.

Muurschilderingen

In de gebouwen die vlak na de revolutie gerealiseerd zijn zien we voorbeelden van muurschilderingen met een sociaal-realistische uitstraling. Deze wandschilderingen doen denken aan bijvoorbeeld de muurschilderingen van Diego de Riviera in Mexico uit de twintiger jaren. Opvallend is dat de idealen uit deze tijden 40 jaar later weer opgepakt worden in Cuba. Deze muurschilderingen laten niets te raden over, de symboliek is zonneklaar.

Naarmate de jaren verstrijken wordt deze kunst met uitgesproken verwijzingen naar een beter leven opgevolgd door een meer decoratieve benadering, waarvan we in het Hilton hotel in Havana al een voorbeeld zagen (1958).

In dit hotel vinden we talloze kunsttoepassingen, die

soms iets met de gebouwde omgeving te maken hebben, maar meestal toch autonome werken zijn. Een extreem voorbeeld van hoe men nu de toepassing van kunst in gebouwen ziet, zagen we in het eerste 'all inclusive' hotel in Holguin, waar we logeerden. Choy, de architect van dit hotel, vertelde ons later in Havana met trots dat er 60 kunstenaars een opdracht hadden uitgevoerd om dit hotelcomplex te verfraaien. Het gaat hier dan uitsluitend om toevoegingen, waarvan de overheid waarschijnlijk denkt dat ze de omgeving voor de gasten veraangenamen. Deze kunst is in ieder geval ongevaarlijk en roept geen politieke vragen op, hoogstens de vraag waar ze toe dient. Maar het illustreert wel dat kunst als heel belangrijk voor de staat gezien wordt.

Kunst voor de toerist

Op de tweede dag, tijdens ons bezoek aan Casa de Cultura in Velasco, werd ons gezelschap naar een bovenzaaltje geleid waar voor ons een expositie was ingericht met in acrylverf geschilderde vrouwen met

oorringen, met schalen fruit op het hoofd, in sexy kleding met strikken en flappen, die onmiskenbaar de bedoeling hadden om ons te behagen. Natuurlijk ontbraken ook de oldtimers, de Cubaanse muziek en de romantische landschapjes niet. Het was aandoenlijk te zien hoe zonder enige zelfkritiek de makers vol vertrouwen hun werk presenteerden. Achterop ieder werk was een 'selo oficial' geplakt, zodat het duidelijk was dat de staat er bemoeyenis mee had. In de kleine winkeltjes en op de markt in Havana wordt dezelfde soort kunst aangeboden. Gabrielle kocht er een werk waarop een rode sticker was geplakt, van een kunstenaar met enige naamsbekendheid, hij had zijn werk mogen laten zien op de Biennale. Onder de sticker blijkt de afbeelding van Che te zitten, die tot een handelsmerk van de staat is uitgeroepen. Kunstenaars mogen met dit merk in hun privéhandel geen mooie sier maken, het is aan de staat om hieraan te verdienen.

In Trinidad maakt kunst die op het plein in de collectieve expositieruimte hangt mij nieuwsgierig. Het zijn

schilderijen van Jorge Adrian Pruna, die in 2004 op 42-jarige leeftijd overleed. Volgens de 'galeriehouder' is deze tentoonstelling een eerbetoon aan de jong gestorven internationaal bekende kunstenaar, die in New York en andere grote steden tentoongesteld had. De voorstellingen bestaan uit composities van natuurgetrouw geschilderde bananen, doeken, blikjes, schroeven, allemaal voorwerpen uit het dagelijks leven in Cuba. Ook planten en ranken kan hij prachtig weergeven, knap en decoratief, maar ongevaarlijk. Alle doeken blijken in bezit van overheidsinstellingen. Op mijn vraag hoe het met de verkoop van kunst gesteld is, verwijst de vrouw mij naar de wanden in de achterraimte, die vol hangen met de gebruikelijke spullen, zoals we die overal al tegenkwamen.

Cuban Art Museum in Havana

In het gebouw waar de maquette van de stad de ruimte domineert hangt een opvallend doek van Raoul Martinez, een door de popart geïnspireerde

kunstenaar uit de zestiger jaren.

Meer werk van hem zag ik daarna in het museum voor de Cubaanse kunst. Het waren portretten van Che, op een inventieve manier verbeeld. Andere namen van kunstenaars uit de jaren 60 in het museum, die eigen signatuur hebben, zijn Amelia Peláez en Alfredo Lam. Ook waren er een aantal beelden van Rita Longa, waarvan ik het monument in Santiago de Cuba al heb genoemd. Een Mariabeeld van haar vind je in de kerk Santa Rita in Havana, waar ze als een heilige wordt vereerd. Het is volgens Cubaanse maatstaven een sensueel beeld (alleen haar knie is een beetje zichtbaar onder haar decorente kleed), dat om die reden al eens uit de kerk verwijderd was. Maar nu is ze met kettingen behangen en wordt ze omgeven door bloemen en kaarsen.

Uit de tijd van voor de revolutie sprongen de schilderijen van Manuel Madive door hun oorspronkelijkheid in het oog. Dit genre vindt veel navolging op de straat en in de toeristenwinkels, waar de slappe aftreksels niet meer de moeite waard zijn. De voorbeelden

van de actuele kunst van nu, die in het museum getoond worden, zijn bijna zonder uitzondering grof en ongenueanceerd, waarin veel onbegrijpelijk wordt uitgedrukt.

Echter, dat er belang aan de kunst wordt gehecht, bleek uit het feit dat in het museum schoolklassen kinderen op de grond zaten, gewapend met papier en schrijfgerei, die ijverig notities en tekeningen maakten over wat er te zien was. Het zag er niet uit als een verplichting, de kinderen werkten met aandacht en plezier. Ook bij ons bezoek aan de kunstschoolen, Escuelas Nacionales de Arte in Havana, merkten we bij de studenten een enorm enthousiasme voor hun werk. Het blijkt dat men goed op de hoogte is van de westerse kunst.

Conclusie

Het onderwerp van onze reis was architectuur; van de kunst kon ik slechts wat oppervlakkige indrukken opdoen, die misschien helemaal niet maatgevend zijn. Ik ben benieuwd of er een ondergronds circuit is,

waarin men zich niet aan de socialistische boodschap houdt. Dat kunst geen vragen oproept en dat er inhoudelijk eigenlijk niets mag worden uitgedrukt wat niet geoorloofd is, maakt dat je er met je westerse ogen niet veel van begrijpt. De kunst van de straat is die van 'de zigeunerin met de traan'. De kunst van na 1970, die in Cuba een bepaalde status heeft, slaat wild om zich heen en wil absoluut gezien worden, moet indruk maken, vergelijkbaar met de architectuur van Choy.

Op een kunstschool zagen we een paar studenten aan het werk. Het werk oogde academisch, maar er werd met vuur gewerkt. In Cuba dienen kunst en cultuur voor de verheffing van het volk, worden belangrijk gevonden omdat ze bijdragen aan de vorming van een betere samenleving. Zowel de kinderen op de vloer van het museum als de studenten van de kunstschool geven je het gevoel dat er iets kan gaan gebeuren.

DEELNEMERS 2

‘Laat je niet betoveren’, waarschuwde een bevriende journaliste mij, toen ik over de reisplannen vertelde. Bij het lezen van ‘De Ritselaars van Havana’ van Edwin Koopman, begreep ik wat ze bedoelde. Wat moet ik in dit land met zijn repressie, zijn armoede, zijn perfect georganiseerde Inlichtingendienst? Zo erg kan het toch niet zijn, het boek is al drie of vier jaar oud, houd ik mij zelf voor, er zal toch wel iets veranderd zijn. Ik kan moeilijk het vliegtuig rechtsomkeert laten maken. Bovendien wil ik mij wél laten betoveren. Er zijn ook verhalen van de mooie mensen, de opzweepende muziek en de oude glorie.

Bij aankomst in Holguin kunnen verwachtingen noch bevestigd noch ontkend worden, een klein vliegveld ‘s avonds, drukte, zien je bagage te krijgen, busrit in het donker, uitstel van indrukken. Playa Guardalavaca, een groot strandhotel met uitgebreide eetbuffetten en rood strandbrande mensen kan op alle plekken van toeristenindustrie staan. De gillende terrasmuziek klinkt bepaald niet als het beloofde salsa ritme. De betovering zet de volgende dag in, voor mij als niet-architect, niet zozeer door de architectuur van Bétancourt, als wel door de ontvangst in het Casa de Cultura. Er is een programma voor ons georganiseerd van zang en dans door kinderen en volwassenen. ‘De muziek zit ze in het bloed’ krijgt nu betekenis. De kleintjes heupwiegen al gracieus en op een natuurlijke manier, de jonge meisjes in strakke spijkerbroek met zware gympen, luchtig en geroutineerd, om van de jongens met hun macho gebaren maar niet te spreken. Een feest van vrolijkheid, een eerste onderdompeling in het Cubaanse muzieksprookje. Tevens kennismaking met Cubaans feest-eten: een speenvarkentje languit liggend in zijn braadvet wachtend op de eerste snede. Rijst met zwarte bonensoep, het nationale gerecht. Het nationale meubelstuk, de schommelstoel op de veranda, is in alle materialen, vormen en staat van verval te zien tijdens de wandeling door de hoofdstraat van Velasco, een wat stoffig dorp. Bétancourt moet een hoge dosis idealisme bezeten hebben om zijn pontificale gebouw hier neer te zetten. Naarmate we verder reizen worden de steden Cubaanser en de geschiedenis zichtbaarder. Santiago

de Cuba, Trinidad, Cienfuegos en het hoogtepunt Havana. Al deze steden hebben hun overeenkomsten en hun verschillen. De belangrijkste overeenkomst is het dramatische verschil tussen de oude glorie en het tientallen jaren geleden ingetreden verval. Een pittoresk decor van oude rijkdom en decoratieve armoede. Beide kunnen we niet alleen aan de buitenkant bekijken, maar ook achter de schermen. Fraaie art déco, classicisme, barok, zuilengalerijen die zich stratenlang voor de huizen uitstrekken, rijke decoraties aan de huizen, soms afgebrokkeld, soms gerestaureerd, in granito ingelegde trottoirs die plotseling eindigen in levensgevaarlijke kuilen en steenhopen. Havana spant de kroon in grandeur en contrasten. Een uitgestrekte stad van paleizen die getuigen van een koloniale, decadente levensstijl, nog in volle glorie in de diplomatenwijk en de tot museum of anders getransformeerde overheidsgebouwen. De teloorgang van de schoonheid toont zich in zijn meest schrijnende vorm in Cerro, eens een chique buitenwijk van Havana voor de rijken, dichterbij de verkoelende zeewind, paleisjes, Romeinse villa’s, tempeltjes, nu door meerdere gezinnen bewoond, verkrot, door muurtjes, gordijnen, lappen verdeeld in armetierige woonunits. Fotogenieke beelden: een piano die daar ineens in een lege kamer staat, een wirwar van elektrische draden, versleten wasgoed, hondjes die elkaar achterna zitten op het binnenhof, hun behoeften achterlatend waar het ze uitkomt. Een man ‘ontvangt’ ons, midden op de dag, in pyjama. Zijn gezichtsuitdrukking geeft van geen enkele emotie blijk, geen gêne, geen verdriet, geen afgunstige blik, gericht op onze kleding en camera’s. De blikken waar we mee bekeken worden drukken eerder onverschilligheid dan nieuwsgierigheid uit. Het verbaast me dat er juist in deze zeer arme wijk niet gebedeld wordt om zeep en balpenen. Het mag een wonder heten dat de mensen, op een plek waar de waterleiding afwezig of kapot is, er zo schoon en gezond uitzien. Volgens onze reisleader Richard bezit een doorsnee Cubaan twee stellen kleding, een voor in huis en een als hij uit gaat. Dit verklaart misschien het T-shirt van de bewoner van een huis dat we bekijken, een cardioloog. Op zijn borst prijkt breeduit: Fidel, nog 80 jaar! Bewonderaar van Castro of een bij een door de overheid georgani-

seerde massabijeenkomst uitgereikt shirt? Kleding is schaars zoals alles schaars is. Als je de niet meer zo piepjonge, uitgedijde vrouwen in hun strakke kleding ziet, vraag je je af of die kleding sexy bedoeld is of dat ze domweg geen geld hebben om nieuwe kleding te kopen. Ze dragen hun kilo’s fier en open, borsten vooruit in diep uitgesneden truitjes, deinende billen in korte rokken, genetische herinneringen aan hun Afrikaanse voorouders. Zo op het oog geen broeierige blikken van mannen, maar schijn kan bedriegen en codes verschillen. Abortus is geoorloofd, valt waarschijnlijk onder de gratis medische zorg en mag bij zestien jaar zonder toestemming van ouders uitgevoerd worden. Op straat zijn weinig zwangere vrouwen te zien, de veroudering van de bevolking is een probleem. De bezoekende paus had kritiek op de losse moraal en maakte zich waarschijnlijk zorgen om de kleine Katholieke aanwas. De combinatie van Katholicisme en Afrikaanse godsdiensten, soms met voodooachtige rituelen, zal bij hem ook niet in de smaak zijn gevallen. De blank-zwart menging varieert per stad. In Trinidad, de stad van de suikerbaronnen, zijn de nakomelingen van de slaven rijk vertegenwoordigd. Prachtige zwarte meisjes op lange benen en grote, goed gebouwde mannen. Ondanks de intensieve menging door de jaren heen zijn er families blank gebleven omdat ze dat wilden. De stad Cienfuegos zette in vorige eeuwen zijn poorten open voor Fransen om de stad blanker te houden of te maken. Behalve hun bijdrage aan deze witwasfunctie hebben ze ook hun stempel op de bouwstijl van deze stad gedrukt. Er is weinig verbeeldingskracht voor nodig om de mooi geklede en gekapte dames en heren uit de gegoede kringen in het elegante Teatro Terry voor je te zien, lonkend achter een waaier.

Cuba, land van dubbele moraal, dubbele gezichten, dubbele coulissen, dubbele economie. Met de dubbele economie maakten we bij aankomst op het vliegveld meteen kennis. We wisselden onze euro’s in voor de pesos convertibles, in waarde niet erg afwijkend van de euro. Deze pesos zijn het betaalmiddel voor de toeristen en begerenswaardig geld voor

Cubanen, zoals de dollar dat vroeger was. Het maakt de aanschaf mogelijk van meer dan strikt noodzakelijke spullen. Zeep, deodorant e.d. vallen kennelijk niet onder het strikt noodzakelijke. Het op straat uitdelen van deze begerenswaardige artikelen aan de bedelende maar zelden opdringerige vrouwen geeft niet bepaald een prettig gevoel. Het zijn vaak oude vrouwen die de zeepjes in een plastic tasje verzamelen. Er rijzen weer vragen: wat doen die vrouwen er mee? Gebruiken ze de zeep voor zichzelf? Voor hun kinderen of kleinkinderen? Of brengt het ze een schamele paar pesos op? Cuba, het land van meer vragen dan antwoorden. Staaltjes van inventiviteit om, naast de karige salarissen iets extra’s te verwerven, kom je bij elke voetstap tegen. De vele muzikanten die voor elkaar moeten zien te krijgen dat het bedrag aan fooien hoger is dan de vergunningen die ze aan de staat moeten betalen; de invalide jongen die postzegels verkoopt voor Ansichtkaarten die misschien niet zullen aankomen; het kamermeisje dat je met een vriendelijk briefje op bed, naast de in de vorm van een dier gevouwen handdoek, welkom heet en een prettig verblijf toewenst, het stokoude mannetje dat thuisgemaakt snoepgoed verkoopt.

Hoe ervaren de Cubanen die toestanden? Om het te weten te komen was de tijd te kort, het Spaans ontoereikend en de controle op de bevolking te groot. Twee uitspraken heb ik gehoord: een van de vrouw achter de balie met wie ik op Vrouwendag een praatje maakte toen A et A naar een van de lange lezingen (a la Castro) luisterde: ‘Ik woon met mijn drie dochters in één kamer, de toestand hier is heel moeilijk, maar ik ben blij met mijn werk, ik ben blij met de zon en ik ben blij met het leven’. Als verzetje stond ze in de deuropening op de salsa klanken van de radio heupwiegend te dansen. De tweede uitspraak kwam uit de mond van de architect die ons rondleidde op de Art School en die zijn kritiek samenvatte met de woorden: ‘Er zijn grenzen aan intelligentie, maar stomheid is grenzeloos’. Bij thuiskomst is het moeilijk om in een paar zinnen te antwoorden op de vraag: ‘Hoe was Cuba behalve prachtig, inspirerend en feestelijk?’

Cuba is een land dat je voortdurend in verwarring brengt. Afwisselend is het charmant, aandoenlijk, verleidelijk, idyllisch, maar ook weer onthutsend, luguber, en onbegrijpelijk. Het lijkt straatarm, en verstoken van de westerse luxe die wij als gewoon ervaren, maar de mensen gedragen zich alsof ze vriendelijk, blij en tevreden zijn. En ze maken overal muziek

Natuurlijk is dit een heel erg oppervlakkige waarne- ming. Als je beter kijkt, zie dat het land helemaal niet zo ontspannen en laconiek functioneert als het zich voordoet. Het is vooral een imago dat zorgvuldig in stand gehouden wordt voor toeristen. Men is er ook wel toe gedwongen, omdat de toeristenindustrie voor velen de enige noemenswaardige bron van inkomsten is.

Er zijn gescheiden werelden met aparte muntsyste- men, winkels, hotels, restaurants voor toeristen en de eigen bevolking. De bevolking zelf is straatarm. Voor onderhoud aan gebouwen, openbare ruimte of maar wat dan ook is al jaren lang overduidelijk geen budget. De meerderheid van de bevolking woont in kleine krotten. Voor een 'gangbare' woning moet je jarenlang op een lijst staan. Een auto mag je alleen kopen, als je je die financieel al kunt veroorloven, met speciale toestemming van de overheid. Winkels hebben maar spaarzaam goederen te koop. Gemeen- schappelijke voorzieningen zoals openbaar vervoer functioneren op een primitief niveau. Straatlantaarns zijn er spaarzaam en branden 's avonds meestal niet. Kortom, je ziet overduidelijk dat een door de overheid gecontroleerde en gesloten economie niet kan werken.

Er zijn ook voorzieningen die in verhouding goed geregeld zijn, hebben we ons laten vertellen. De medische bijvoorbeeld. Cuba zendt zelfs artsen uit naar meerdere landen in Zuid Amerika. De op straat veel aanwezige politie en het leger zitten goed in het uniform. De export van grondstoffen schijnt belang- rijke inkomsten voor het land te brengen.

Ook politiek zit het Cuba niet mee. Het land wordt al weer geruime tijd compleet geïsoleerd door de VS. Eerst zocht Cuba aansluiting met de USSR, daarna met China, en nu met Venezuela. Daar heeft het regime nu een federatie mee gesloten. Die maakt

Cuba overigens behoorlijk stabiel. Het idee dat je in het westen dikwijls hoort, namelijk dat Cuba zich wel snel met het westen zal aansluiten zodra Fidel Castro is overleden, moet men maar vergeten. Het land is politiek behoor- lijk stabiel.

We waren er ruim een week met een georganiseerde reis. Dat levert weinig gelegenheid om echt met Cu- banen te praten. Bovendien hebben we ons laten ver- tellen dat iedereen bang is voor de geheime politie. Wat we aan echte informatie over mensen, vrijheid en het politieke systeem te weten kwamen was toch voornamelijk afkomstig van de buitenlandse pers.

Niettemin is het een prachtig land, dat, weliswaar lang geleden, een behoorlijke bloei gekend moet hebben. Je ziet het aan de koloniale architectuur die in het hele land voorkomt. Op enkele plekken zoals in Santiago en vooral in Havana heeft ook de moderne architectuur een plaats gekregen. Daar geldt echter ook voor dat voor onderhoud geen ruimte is, dus het staat er allemaal nogal haveloos bij. Maar de echte liefhebber kan er, wanneer je door die verveloosheid heen kijkt, toch veel moois ontdekken. In Havana staan rond het oude Habana Hiltonhotel prachtig ontworpen en gedetailleerde moderne gebouwen. Ook kom je af en toe prachtige tuinen, openbare ruimtes en meubels tegen. Het plaatje op de bladzijde hiernaast is er een voorbeeld van.

Er zijn ook een paar voordelen van de situatie in Cuba te noemen. Er is bijvoorbeeld geen grote hoeveelheid reklames. De enige die je tegen komt zijn politieke billboards. De overdadigheid aan verlichting 's avonds die je in grote steden in het westen ziet, ontbreekt. Ook zijn er geen winkel- of horecaketens zoals McDo- nalds en Ikea. En er is niet veel criminaliteit. Het maakt nieuwsgierig naar wat er met Cuba zou gebeuren als er een mogelijkheid zou komen voor economische groei. De optimistische en hardwer- kende mentaliteit van de Cubanen zou veel mogelijk maken. De voorbeelden van de USSR en China dringen zich op. Het is te hopen dat in Cuba nadelen die daarbij schijnen te horen, het verknoeien van de stedelijke ontwikkelingen, de gigantische luchtvervui- ling en de onevenwichtige groei van de industrie beter in de hand gehouden kunnen worden.

COLOFON

Redactie Gerrit Smienk
Jeanine van Pinxteren
Beeldredactie Hans van Heeswijk
Layout ArchiSurf
Druk Rijnja

Foto's Bart Duvetkot
Natascha Drabbe
Hans van Heeswijk
Hannie Schaap
Joop Slangen
Sybrant van der Werf
Vera Yanovshtchinsky
Moshe Zwarts

Eerste uitgave 20 november 2007
oplage 40 stuks

Deze uitgave kwam tot stand als verslag van de AetA-reis naar Cuba van 1 tot en met 12 maart 2007, georganiseerd door het Genootschap Architectura et Amicitia met behulp van reisbureau Gran Cuba.

Gulf of Mexico

Straits of Florida

U.S.

Key West Marathon Key Largo

FLORIDA KEYS

Cay Sal Bank (THE BAHAMAS)

CIUDAD DE LA HABANA

Havana

Mariel

Matanzas

ARCHIPIÉLAGO DE SANTIAGO DE CABALLERÍA

Minas de Matahambre Arroyos de Mantua

PINAR DEL RÍO

San Cristobal

Artemisa

HABANA

Guira de Melena

Gujines

Surgidero de Batabanó

Colón

Isabela de Sagua

La Fe

Guane

Pinar del Río

Golfo de Batabanó

Nueva Gerona

Matanzas

Aguada de Pasajeros

CINCUENARIOS

Cienfuegos

Santa Clara

La Fe

La Fe

ISLA DE LA JUVENTUD (special municipality)

Isla de la Juventud

Cayo Largo

Trinidad

Santa Clara

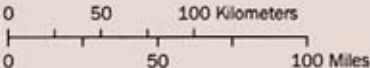
Atlantic Channel

Caribbean Sea

ARCHIPIÉLAGO DE LOS CANARIS

Cuba

- Line of separation
- ★ National capital
- Province boundary
- ⊙ Province capital
- Railroad
- Expressway
- Road

Lambert Conformal Conic Projection, SP 20N/22N

Little Cayman

Grand Cayman

Cayman Islands (U.K.)

George Town

Cayman Bra